Рівненська обласна рада
Управління культури і туризму Рівненської облдержадміністрації
Історико-соціологічний факультет
Рівненського державного гуманітарного університету
КЗ «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» РОР

Археологічні зошити з Пересопниці

ВИПУСК 7

ПЕРЕСОПНИЦЯ ● 2019

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

УДК 902 (477. 81)
А - 874

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
КЗ «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» РОР

Редакційна колегія

Прищепа Б. А.,	д.і.н.	–	голова редколегії
Войтюк О. П.		–	відповідальний секретар
Панишко С. Д.	к.і.н.	–	член редколегії
Пшеничний Ю. Л.	к.і.н.	–	член редколегії
Луц В. Д.		–	член редколегії
Морозова О. В.		–	член редколегії

Археологічні зошити з Пересопниці.
А - 874 Зб. наук. праць. Вип. 7. Матеріали науково-практичної конференції «Нові дослідження пам'яток археології на Волині» / За ред. Б. А. Прищепи. – Пересопниця : ФОРМАТ-А, 2019. – 180 с.

ISBN 978-617-515-333-8

У збірнику вміщено матеріали науково-практичної конференції «Нові дослідження пам'яток археології на Волині», яка відбулася 15-16 листопада 2019 р.

Статті присвячені проблемам археології давньоруського міста Пересопниці, зокрема, та Волині в цілому. Опубліковано нові матеріали та результати археологічних досліджень на території краю.

Для археологів, істориків, краєзнавців та всіх шанувальників давньої історії Волині.

УДК 902 (477. 81)

Відповідальний за випуск
Іван Солодуха

Комп'ютерна верстка та дизайн
Віктор Луц, Ольга Морозова

Художнє оформлення обкладинки, обробка ілюстрацій
Віктор Луц

На обкладинці - декоративна накладка у вигляді сокола,
знайдена під час будівництва Культурно-археологічного центру «Пересопниця»

ISBN 978-617-515-333-8

© КЗ «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» РОР

Юрій Пшеничний
Дубно

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА ДУБЕНСЬКОГО СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО МОНАСТИРЯ XV – ПОЧАТКУ XIX ст.

Життя у волинських монастирях XV — початку XIX ст. неможливо уявити без властивої для них матеріальної культури. Вона відображена у предметах побуту, робочих знаряддях, деталях облаштування житлових і церковних приміщень, елементах одягу, сакральних виробах тощо. Археологічні дослідження монастирських комплексів показують рівень забезпечення осередку та унаочнюють повсякденне оточення його насельників. Перевага археологічних методів полягає у можливості проаналізувати практично недосяжне для писемних джерел речове наповнення монастиря на ранньому етапі його історії. Наявність стратиграфічних спостережень, типологізація матеріалів і розгляд їх у зв'язку із аналогіями археологічних комплексів волинських міст дозволяє побудувати схему розвитку різних категорій матеріальної культури монастиря. В деяких випадках метод відносного хронологічного датування уточнює час побутування окремих з них. Розгляд предметів побуту монастиря вимагає уваги через суспільно-інституційну винятковість осередку. Під цим кутом зору становить інтерес порівняння знахідок з території монастиря із матеріальною культурою міських ділянок. В даній статті залучено комплекс матеріалів, що охоплюють весь період історії Дубенського монастиря, а зроблені висновки уточнюють та ілюструють хронологічні періоди його існування.

Дубенський Спасо-Преображенський монастир зацікавив дослідників в середині XIX ст. З цього часу бере початок наукова розробка історії обителі. Свій внесок у це зробили архієпископ Філарет Гумілевський [17, с. 254, прим. 390], М. І. Петров [11, с. 79; 12, с. 143], А. Д. Сендульський [15, с. 589–590], протоієрей М. Лучицький [6]. Найбільш вичерпно питання заснування і події з історії монастиря на той час розкрив В. Г. Пероговський, який проаналізував і опублікував низку пов'язаних із його життям документів

Рис. 1. Спасо-Преображенська церква на острові Кемпа. Вигляд з півночі. Поштівка початку XX ст.

з архіву Почаївської Лаври [9; 10]. Серед них тексти листів князя Василя Острозького, устав 1624 р., інвентар 1731 р. Деякі відомості про пам'ятки монастирської церкви приводить О. А. Фотинський [18, с. 199]. В наш час увага дослідників до історії Спасо-Преображенського монастиря приділена у працях С. Горіна [2; 3, с. 139–155] та М. Довбищенка [4; 8]. Також до наукового обігу були введенні нові джерела з історії монастиря, такі як інвентар міських волок 1755 р. [1] та опис забудови 1769 р. [14].

Спасо-Преображенський монастир був розташований на острові Кемпа у південній околиці Дубна і омивався Сурмицьким ставом (рис. 1, 2). Сучасна площа колишнього острова становить близько 0,8 га, він піднятий над долиною р. Ікви на висоту близько 5 м. Перші писемні відомості про монастир з'являються у 1568 та 1571 рр. Формування культурних шарів, пов'язаних із його існуванням, простежується від другої половини XV ст. На існування монастиря у цей час опосередковано вказують також писемні джерела. Мається на увазі згадка у привілеї на правову локацію міста Дубна в 1498 р. про призначення щорічного ярмарку на Спаса. Впливовий статус монастиря засвідчений у джерелах наданням йому кіновії в 1592 р., згадками про місце осідку тут дубенського архімандрита в 1600, 1604, 1607 рр., привілеями та великим комплексом володінь на території Дубна і в його окрузі. Усе це було можливо завдяки всебічній підтримці обителі князями

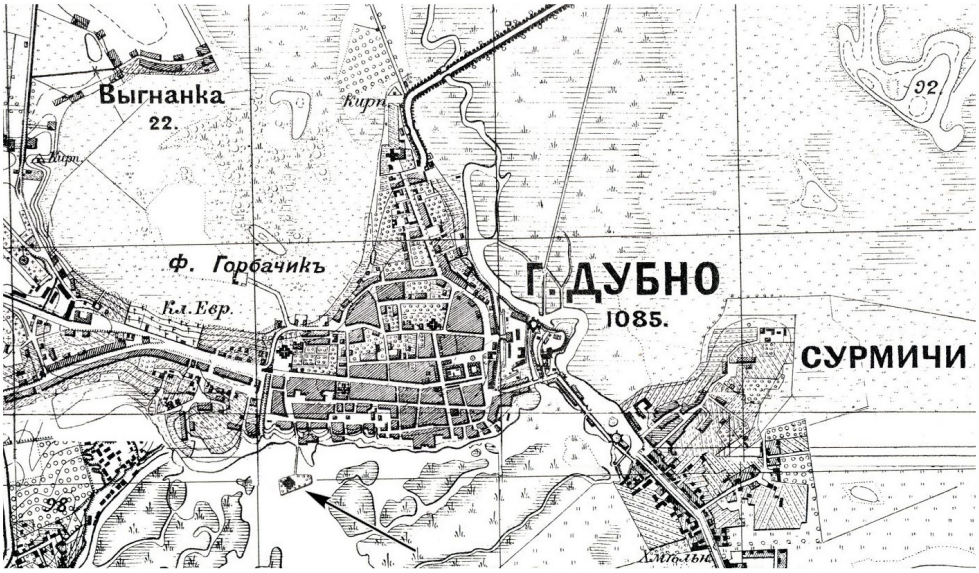

Рис. 2. Розташування острова Кемпа відносно території міста на плані зйомки 1885 р.

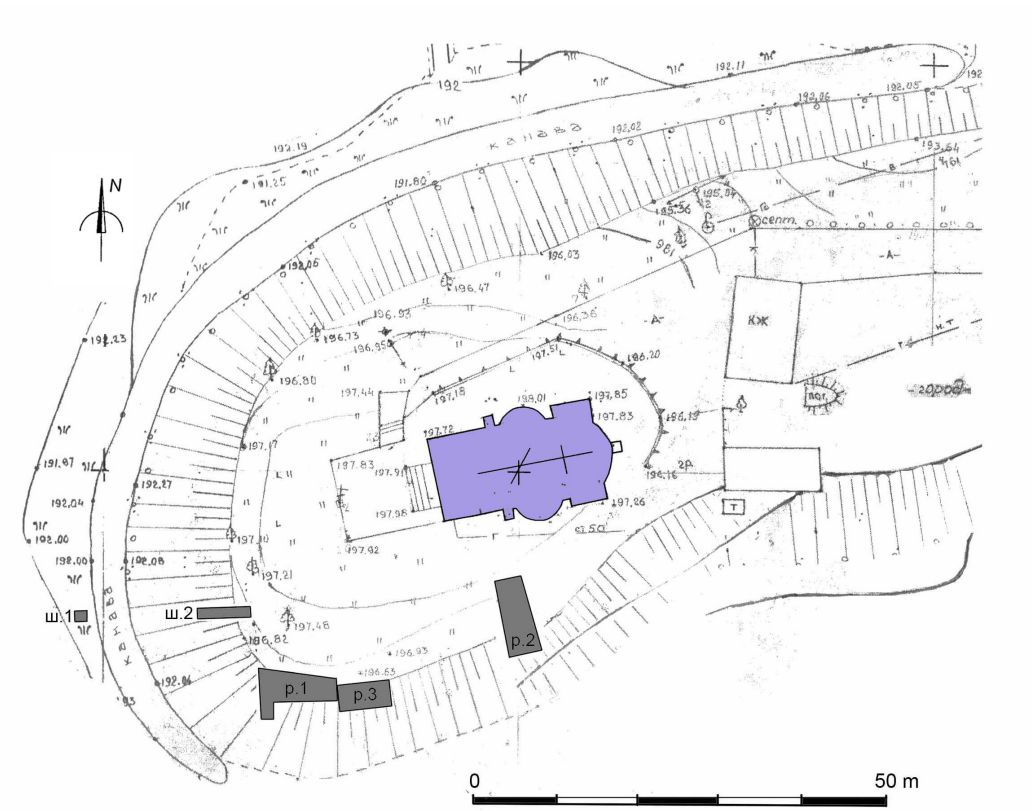

Рис. 3. Дубно, острів Кемпа. План з позначенням досліджених ділянок в 2012–2017 рр.

Острозькими, безпосередні свідчення про яку збереглося від часу князя Василя-Костянтина.

Археологічні шурфування і розкопки були проведені в 2012, 2013, 2014, 2016 і 2017 роках* (рис. 3). В результаті робіт було отримано новий комплекс джерел, які дозволяють характеризувати матеріальну культуру монастиря XV — початку XIX ст. Вони значною мірою заповнюють прогалину у вивченні предметів щоденного побуту, відомості про які, як правило, рідко потрапляли у поле зору писемних джерел. Втім заради справедливості слід згадати, що непроаналізованим залишається опис церковного наповнення, бібліотеки, посуду і господарського реманенту монастиря за інвентарем 1769 р., який має перспективу суттєво розкрити особливості речового оточення його насельників [19].

Стратиграфічні спостереження. Утворення культурних нашарувань острова Кемпа у період пізнього середньовіччя і ранньомодерного часу зумовлене низкою антропогенних і природних факторів. Передусім, це життєдіяльність населення самого монастиря, періодичні та часто інтенсивні будівельні роботи, підсипання поверхні острова, засмічення його схилів, значні підтоплення та розмив берега. Від початку діяльності монастиря у другій половині XV ст. і до його скасування в 1833 р. збільшення потужності культурних нашарувань острова прослідковується на 2,8 м. В його стратиграфії на південному схилі виділено IX шарів і прошарків, які містять матеріали, що відображають розвиток монастиря (рис. 4). Їхня коротка характеристика подана нижче.

Шар I — верхній насипний світло-сірий грунт під дерновим покривом має потужність 1,1–1,2 м. На південно-західній ділянці острова насичений битою цеглою та камінням. Утворення шару відбулося внаслідок демонтажу частини мурованих будівель (келій і кухні) та підсипання поверхні острова після скасування тут монастиря в 1833 р.

Шар II — насипний грунт нижче шару I, що утворений чорноземом, перемішаним із суглинком, потужністю 0,6–1,15 м. На південно-західній ділянці острова складався у більшості із суглинку. Поява шару пов'язана із потужною підсипкою острова. У ньому знайдено значну кількість керамічних та невелику кількість скляних і залізних виробів, які датуються у межах кінця XVI — початку XVIII ст. Нижню хронологічну межу появи цього шару в розкопі 2 уточнює опущене у нього поховання № 17, яке включало 6 монет, найпізніші із яких карбовані в 1635–1640 рр.

* Розкопки були організовані Державним історико-культурним заповідником м. Дубна. В 2012–2014 роках велися спільно з ДП «Волинські старожитності» ДП НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України. Участь у них взяли працівники заповідника і волонтери В. Ткач, Д. Бороденко, О. Пшеничний, Н. Сіверянов, А. Гладишев, В. Романович, А. Бардецький, О. Бардецька, Н. Кецко, А. Гомон.

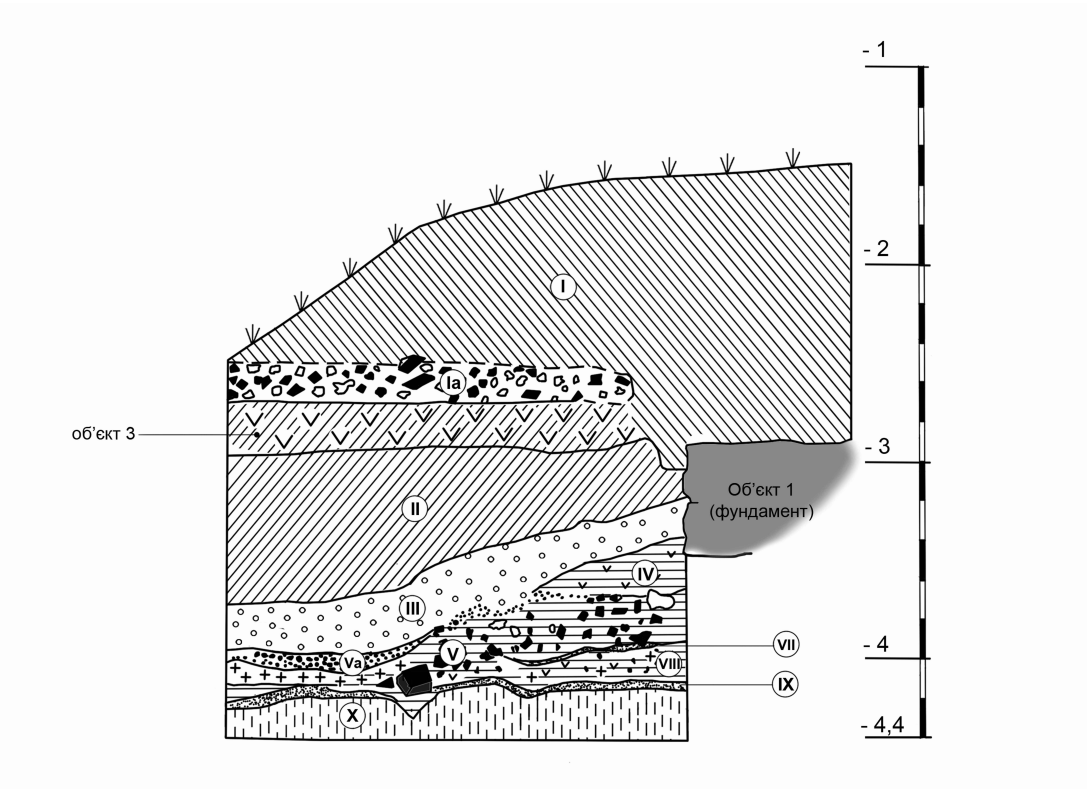

Рис. 4. Дубно, острів Кемпа. Стратиграфія південно-західної стінки розкопу № 3.
I — насипний грунт XIX–XX ст.; Ia — демонтажний прошарок XIX ст.; II — підсипка XVII ст.;
III — органічний шар; IV — нижча підсипка; V — шар битої цегли із камінням; VI — вуглистий шар
(відсутній у цій стратиграфії); VII — верхній прошарок піску; VIII — підсипка між пісками;
IX — нижній прошарок піску; X — гумусований грунт

Шар III — пухкий органічного походження грунт, каштанового кольору, що виявлений нижче шару II на південно-західній ділянці острова поблизу фундаментів келій. Потужність — до 0,4 м. Бідний на знахідки.

Шар IV — насипний грунт у вигляді чорнозему, перемішаного з суглинком, потужністю до 0,6 м що залягає під вуглистим прошарком. Небагатий на знахідки, містив фрагменти посуду XVI — першої третини XVII ст. та мископодібних кахель. На переході до шару V знайдено кватрино Вінченцо I Гонзаги герцогства Мантуя, карбоване у 1587–1612 рр.

Шар V — скупчення битої цегли та каміння-вапняку, потужністю 0,1–0,4 м. Залягає під шарами II, III. Відходи, що утворилися внаслідок будівництва і були частково використанні для нарощення ділянки під побудову мурованих келій, а частково для захисту прилягаючого до них схилу від розмиву. Решта була скинута на південний край берега. Тривале перемивання цього шару річкою призвело до виділення із нього тонкого прошарку обкатаної цегли. Шар містив велику кількість уламків пічних

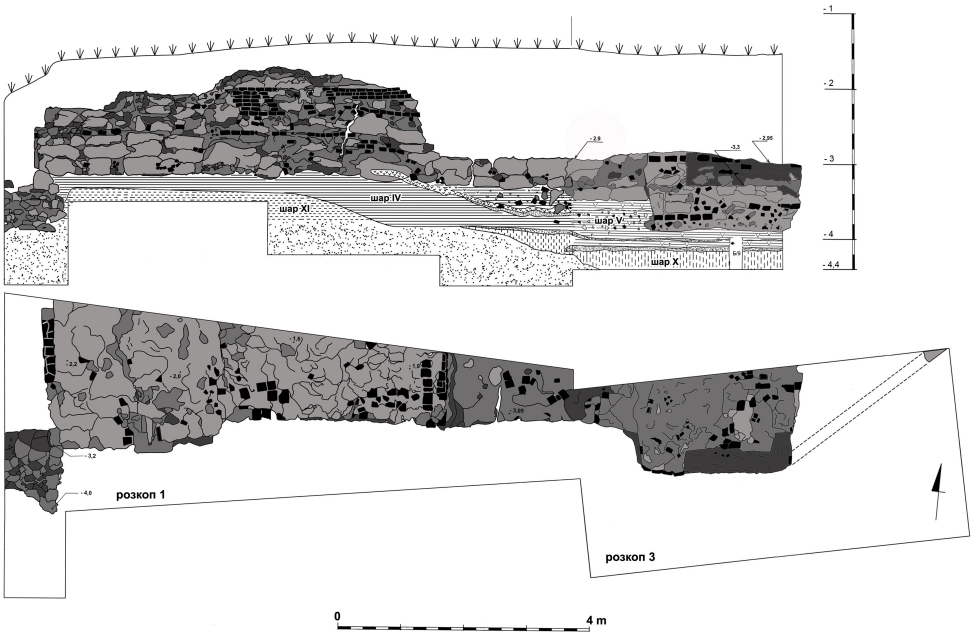

Рис. 5. Дубно, острів Кемпа. План південної торцевої частини фундаментів келій монастиря (об'єкт 1)

кахель та перепаленої глини, які входили до конструкцій печей житлової забудови монастиря.

Шар VI — сірий, насичений вугликами прошарок ґрунту з включенням фрагментів перегорілих колод, потужністю 0,1–0,25 м. На краю берега залягав під шаром IV, вище по схилу безпосередньо під шаром II. На південно-західній ділянці шар залягає під фундаментами келій та смугою заходить на стіну до 0,2 м від її основи. Це спостереження важливе, оскільки дозволяє розглядати шар VI як такий, що формувався у час будівництва мурованих келій. У ньому присутні уламки цегли і каменю, фрагменти посуду, коробчастих, мископодібних і горщикоподібних кахель. Виникнення шару відбулося тоді, коли були розібрані і спалені на березі острова залишки дерев'яної забудови. Нижню хронологічну межу його появи визначає добірка монет, найпізнішою з яких є литовський денарій 1566 р. Верхня хронологічна межа на підставі типологічних характеристик посуду може бути визначена на початок XVII ст.

Шар VII — прошарок річкового піску, товщиною 0,05–0,15 м, що залягає під шаром VI і заходить далеко в глибину берега більш ніж на 5 м від сучасного краю схилу. Засвідчує значні підтоплення поверхні острова в XV–XVI ст. На крайній ділянці південного берега острова цей шар залягає безпосередньо під шарами IV та V, які тут є фактично перемішані. У шарі виявлено велику кількість уламків посуду і кахель хронологічного діапазону від XV

Рис. 6. Дубно, острів Кемпа. Об'єкт 2

до початку XVII ст. Датування матеріалу із цього шару уточнюють знахідки польських і литовських денаріїв 1434–1444 та 1566 років карбування.

Шар VIII виділений на південно-західному схилі і близький за характером наповнення до шару VI.

Рис. 7. Дубно, острів Кемпа. Об'єкт 3

Шар IX — нижній прошарок піску, який виділений на південному схилі. Нижче нього залягав гумусований шар острова, де матеріалів часу існування монастиря не знайдено. Нижче цього шару залягає гумусований грунт (шар X), у якому матеріали періоду існування монастиря трапляються зрідка лише у верхньому рівні.

Особливості формування шарів IV–IX не дозволяють здійснити вузький типологічно-хронологічний аналіз наявних у них матеріалів. Сюди потрапляли як найраніші вироби пов'язані із життям монастиря, так і ті, що вийшли з ужитку на час його перебудови на мурований в першій третині XVII ст. Археологічні матеріали, які в них відклалися охоплюють

хронологічний діапазон понад 150 років. Винятком є матеріали із шару VI. Його вуглисте наповнення, а також знайдені у ньому розвали посудин дозволяють вважати, що сформувався він у короткий проміжок часу в ході спорудження мурованих келій. Шари I–II містили домішки матеріалів із нижніх шарів, а також знахідки другої половини XVII — початку XIX ст. Зважаючи на це, запропонована робота має на меті переважно публікацію і характеристику матеріального комплексу монастиря, опираючись на сучасний рівень науково-методологічних розробок матеріальної культури пізнього середньовіччя і ранньомодерного часу. В ній опускається розгляд великої колекції пічних кахель, яким було присвячено окрему публікацію.

Об'єкт 1 — фундамент будівлі келій, що розташовувались в західній частині острова, описані в інвентарі 1769 р. та позначені на плані забудови 1835 р.* На 1880 р. В. Пероговський ще бачив кам'яні руїни келій на острові [10, 1450]. Внаслідок закладення розкопів 1 та 3, вдалося повністю розкрити торцеву південну сторону фундаментів, довжиною 12,2 м (рис. 5). В кутових частинах вона мала виступи, довжиною 2,4 м (південно-східний) та 2,6 м (південно-західний), що були потрактовані, як залишки двох контрфорсів. Східна частина вимосту фундаменту келій була пошкодженою укріпленням часів Першої світової війни. Зруйнованою виявилася також прибудова у вигляді стінки, що примикала до південно-східного кута фундаменту і під кутом відходила у бік подвір'я. Поблизу південної стіни було відкрито нашарування, які формувались до та після будівництва мурованих келій, а також після їх демонтажу у першій половині XIX ст.

Об'єкт 2 — заглиблена споруда, ймовірно, господарського призначення, яка була опущена у насипний грунт шару II і доходила до насипного ґрунту шару IV. Її завал у вигляді цегли та каменів зафіксовано у північно-західному куті розкопу 2 на глибині 2,1–2,4 м (рис. 6). Розкрито цегляну кладку з допомогою якої була виставлена південна стіна споруди. Вона зроблена з необпаленої цегли на глиняному розчині та збережена на висоту 1,2 м (у 15 цеглин). Об'єкт 2 перерізав верхню частину поховання № 3 (гл. 2,7 м), але залишив неушкодженим поховання № 12 на глибині 2,8–2,95 м. Ці поховання з'явилися в ході зростання інтенсивності захоронень на монастирському цвинтарі в XVII–XVIII ст., тому не має підстав відносити об'єкт 2 до раніщого часу. Крім того, беручи до уваги особливості матеріалів (цегла, цвяхи, кераміка під підлогою) об'єкт датовано XVIII ст. За своїм призначення це підвал, що пов'язаний із розташованою поблизу мурованою кухнею, згаданою за описом 1769 р.

* План доданий до Клірової відомості церкви 1912 р. і опрацьований за її копією з фондів ДІКЗ м. Дубна. Фонди ДІКЗД.— Інв. № 5444/НД. Клировая ведомость Спасо-Преображенской церкви в г. Дубно, Дубенского городского Благочиннического Округа, Волынской Епархии, за 1912 г. (копія), 7 арк.

Об'єкт 3 виявлений в розкопі 3 у вигляді сміттєвого скупчення, потужністю 0,15–0,55 м. Від сторони підвищення смітник був відділений рядом цегли (рис. 7). Матеріали із заповнення об'єкту 3 свідчать про його утворення у відносно короткий проміжок часу, обкладка цеглою вказує, що він був направлено влаштований для утилізації сміття. Зокрема тут знаходилась велика кількість харчових відходів, переважно рештки риби та птахів. З них встановлено присутність 7 видів диких птахів, життєвий простір яких пов'язаний з середовищем річкової заплави (чайка, норець, чапля сіра, широконіска, крячок чорний, крячок річковий, лиска)*. Датування комплексу смітника серединою XVIII ст. обґрунтоване як типологічно-хронологічними рисами посуду, так і знайденими у заповненні шелягами королів Яна Казимира і Августа III.

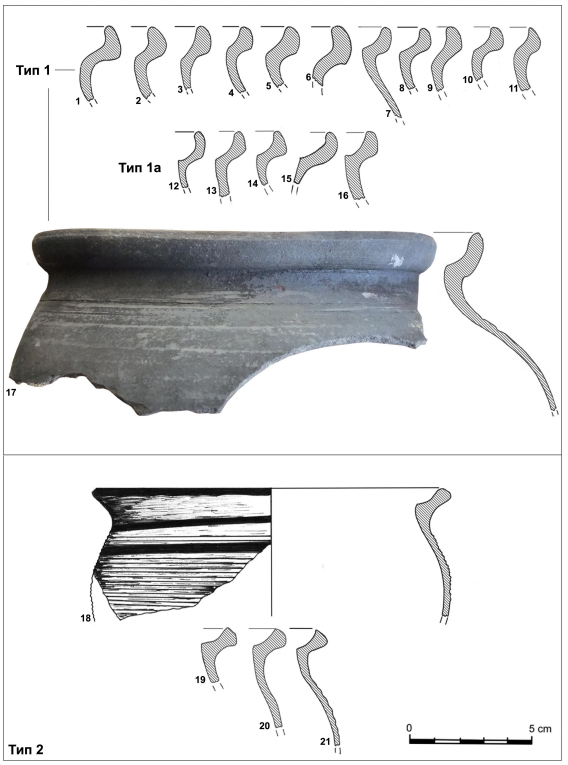

Рис. 8. Дубно, острів Кемпа. Вибірка вінець горщиків. 1–11, 17 – тип 1; 12–16 – тип 1а; 18–21 – тип 2

Посуд

Горщики поділяються за технологією виробництва на дві групи. Горщики першої групи виготовлені на швидкообертовому гончарному крузі з якісної глиняної суміші, що не містила крупних домішок тільки різну кількість дрібнозернистого піску. В морфологічних і орнаментальних особливостях колекції відображені основні еволюційні зміни виробництва горщиків на Волині з XV по XVIII ст. прослідковані за матеріалам міських комплексів.

Тип 1 — вінця горщиків, край яких сформований у вигляді видовженого вгору валика. Мають плавний, інколи з канелюрою, внутрішній перехід до шийки (рис. 8, 1–11, 17). Тип 1а представлений вінцями, внутрішній перехід до шийки у яких означений канелюрою із різким переламом (рис. 8, 12–16).

* Визначення решток проведено Л. В. Горобцем (доктор біологічних наук, старший науковий співробітник Палеонтологічного відділу Національного науково-природничого музею НАН України), за що йому складаємо щиру подяку.

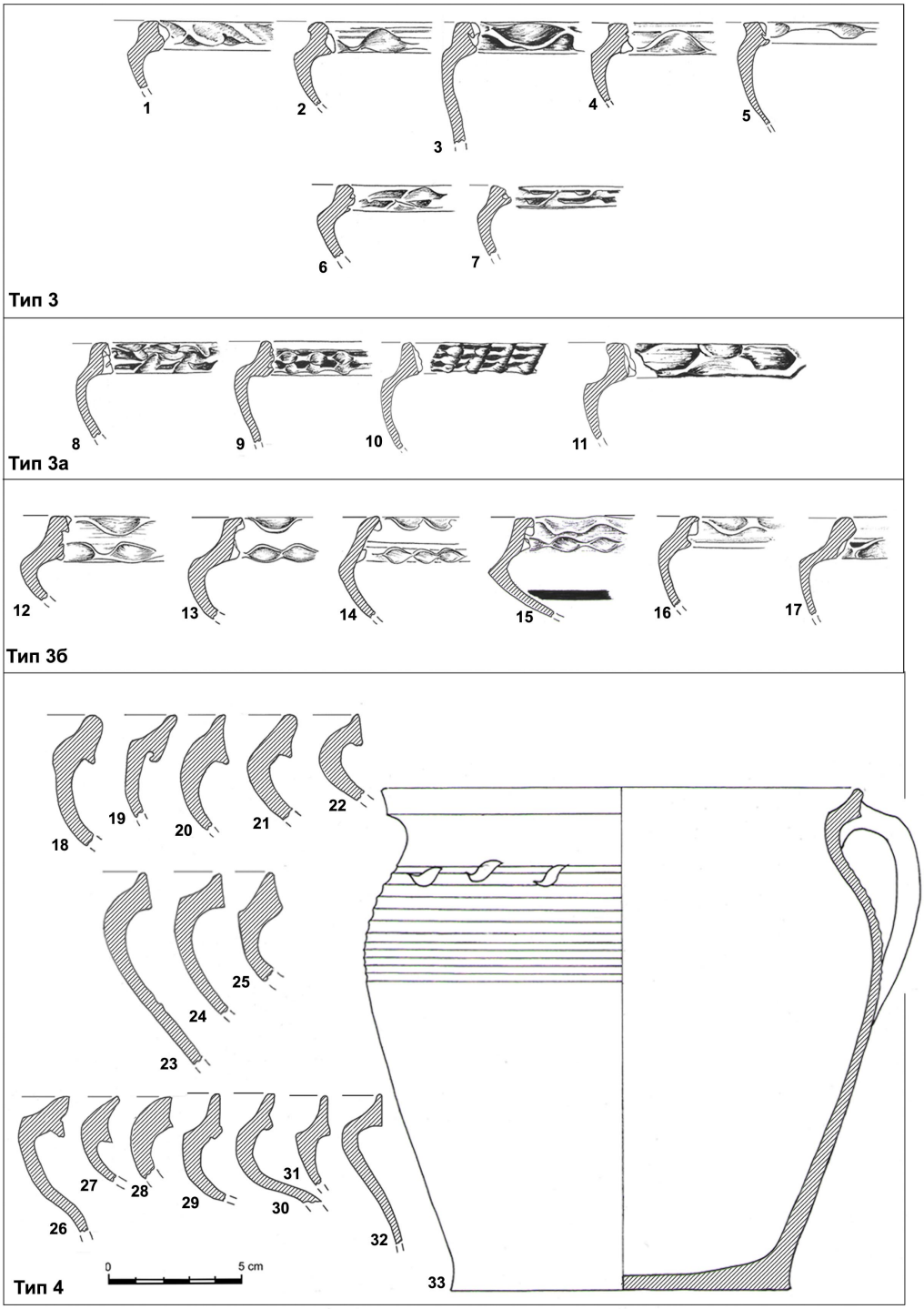

Рис. 9. Дубно, острів Кемпа. Вибірка вінець горщиків.1–7 — тип 3; 8–11 — тип 3а; 12–17 — тип 3б; 18–33 — тип 4

Орнаментація в рідкісних випадках складається з слабо виражених ритованих ліній. Поверхня частини виробів морена, в інших за кольором випалу брунатна або сіра. Побутування таких горщиків визначається дослідниками від XV до початку XVI ст. На Кемпі найбільша їхня кількість знайдена у нижніх шарах VIII та IX, що вказує на цей тип, як на один із найраніших для монастиря.

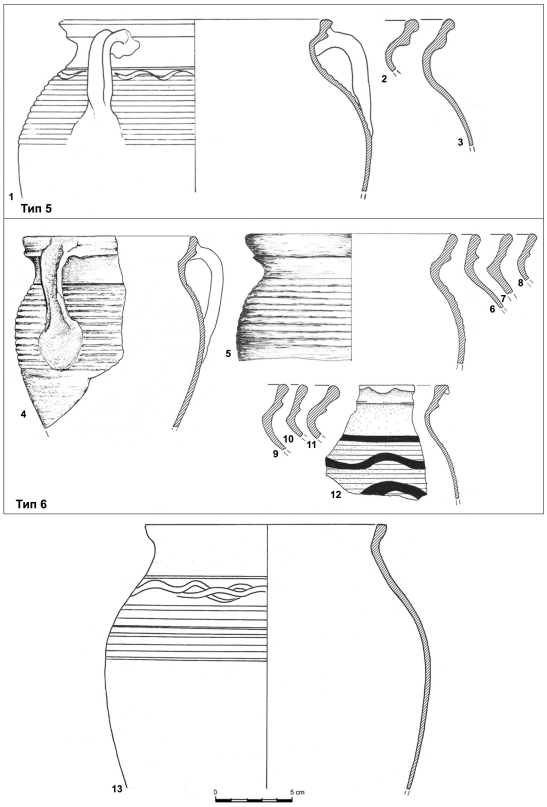

Рис. 10. Дубно, острів Кемпа. Вибірка вінець горщиків. 1–3 — тип 5; 4–12 — тип 6; 13 — індивідуальна форма

Тип 2 — вінця горщиків, край яких валикоподібно потовщений, але не витягнутий вгору, а округлий чи каплеподібний, відхилений в сторону і звужений до різкого переламу при переході до шийки (рис. 8, 18–21). Колір випалу поверхні сірий, морений. Деякі горщики мають покриття поливою по внутрішній поверхні. Плічка і тулуб прикрашені багаторядним рифленням, опискою. Знайдені в шарах IV, V, IX. Цей тип горщиків відомий за комплексами XVI — початку XVII ст.

Тип 3 — вінця горщиків, край яких потовщений у наближено прямокутних обрисах, зовні прикрашений різними варіаціями пластичних наліпів (рис. 9, 1–7). Фрагменти знайдені в шарах IV, VIII, IX, X. Типи 3а та 3б представлені потоншеними та більш видовженими вінцями, які побутують у другій половині XVI — першій половині XVII ст. (рис. 9, 8–17). Знайдені в шарах II, IV, IX, VI. Колір випалу поверхні — темно-сірий чи брунатний, у типу 3б зустрічається покриття поливою.

Тип 4 — вінця горщиків з профілем наближеним до трикутного, край яких сформований у вигляді манжету чи косозрізаної грані, яка в інших випадках може бути дещо випуклою, мати пряму чи хвилясту боріздку, канелюру (рис. 9, 18–33). В рідкісних випадках горщики із такою формовкою вінця мають внутрішнє покриття поливою (рис. 9, 33). Поверхня виробів за випалом морена, брунатна чи сіра. За матеріалами з Дубна і Острога ці

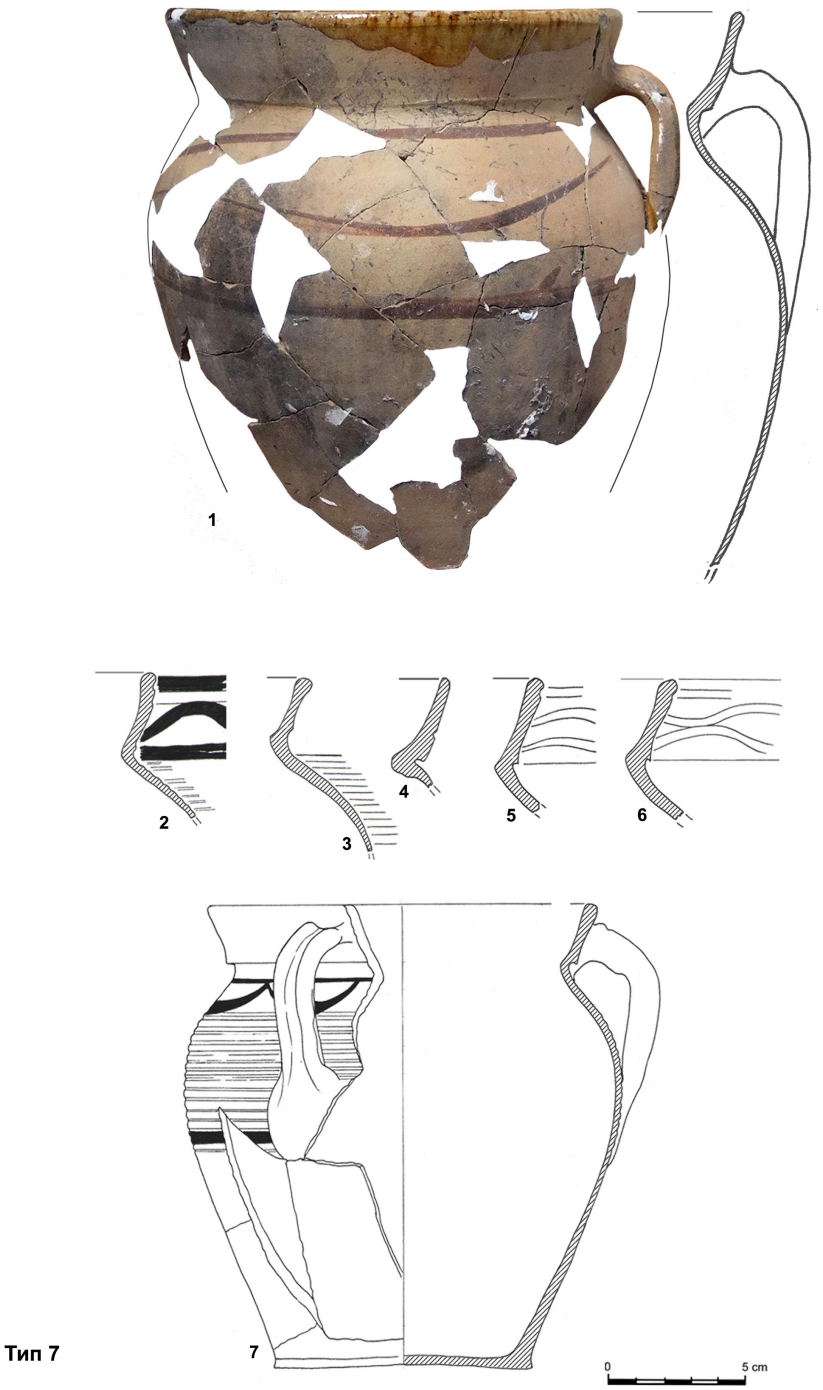

Рис. 11. Дубно, острів Кемпа. Вибірка вінець горщиків типу 7 та реконструйовані повні форми горщиків

горщики побутували в другій половині XVI — на початку XVII ст. Знайдені в шарах II–IX.

Тип 5 — вінця горщиків, край яких потовщений і по лицевій стороні ззовні розділений поздовжньою увігнутістю чи борідкою, яка формує верхній і нижній валик (рис. 10, 1–3). Поверхня — морена, колір — сірий чи білий. Знайдені у шарах IV, V, IX. Аналогії їм відомі з об'єкту другої половини XVI ст. в Дубні по вул. Замковій, 10 [13, с. 17–20].

Тип 6 — вінця горщиків, які мають зовні дзьобоподібний виступ по середині висоти чи зміщено до низу (рис. 10, 4–12). Верхній край при цьому, як правило, дещо розширений. В окремих випадках він закінчується карнизоподібним виступом із пластичним декором. Поверхня виробів морена, біла, світло-сіра, у багатьох випадках зсередини покрита поливою, тоді як зовні лише крайкована по вінцях. Дуже часто плічка і верхня частина тулубу декоровані багаторядним рифленням. Знайдені у шарах I–VIII, але найбільша їхня вибірка походить із підсипного шару IV. Цей тип широко відомий за комплексами кінця XVI–XVII ст.

Тип 7 — вінця горщиків видовжені вгору, означені при переході до шийки невеликою закраїною (рис. 11). Під самим краєм вінця часто присутня широка ритована лінія. Світлоглиняні горщики з вінцями цього типу мають покриття поливою по внутрішній поверхні, трапляються світло і білоглиняні, неполив'яні, а також морені зразки. Горщики мають багаторядне рифлення на плічках і у верхній частині тулубу, але трапляються і без нього, прикрашені опискою. Ці вінця горщиків знайдені в шарі IV–IX, зокрема у вуглистому прошарку (шар VI), який сформувався невдовзі чи у час побудови мурованих келій монастиря. Датуються кінцем XVI — першою половиною XVII ст.

Тип 8 — вінця горщиків відхилені на зовні, прямі з вираженим переламом при переході до плічка з внутрішньою сторони, який подекуди позначений колінчастим виступом (рис. 12, 1–5). Колір поверхні світлий, сірий, бежевий, часто зустрічаються морені вироби. Орнамент представлений різними комбінаціями описки. Знайдені в шарах I, II, об'єкті 3. Вінця горщиків добре відомі за матеріалами другої половини XVII–XVIII ст.

Тип 9 — вінця горщиків, що пелюсткоподібно відхилені назовні, мають колінчастий виступ при переході до плічка з внутрішньої сторони (рис. 12, 6–12). За кольором вироби світлоглиняні, сірі, морені. Орнаментація така сама як у горщиків з вінцями типу 8. Знайдені в шарах I, II, об'єкті 3. Горщики з такими рисами були поширені у XVIII — початку XIX ст.

Не вписується у жоден і перелічених типів морений горщик, який має легко відхилені назовні короткі потовщені вінця із зрізаним верхнім краєм. По високих плічках виріб орнаментований прямими та переплетеними ритованими лініями (рис. 10, 13). Знайдений у шарі VIII.

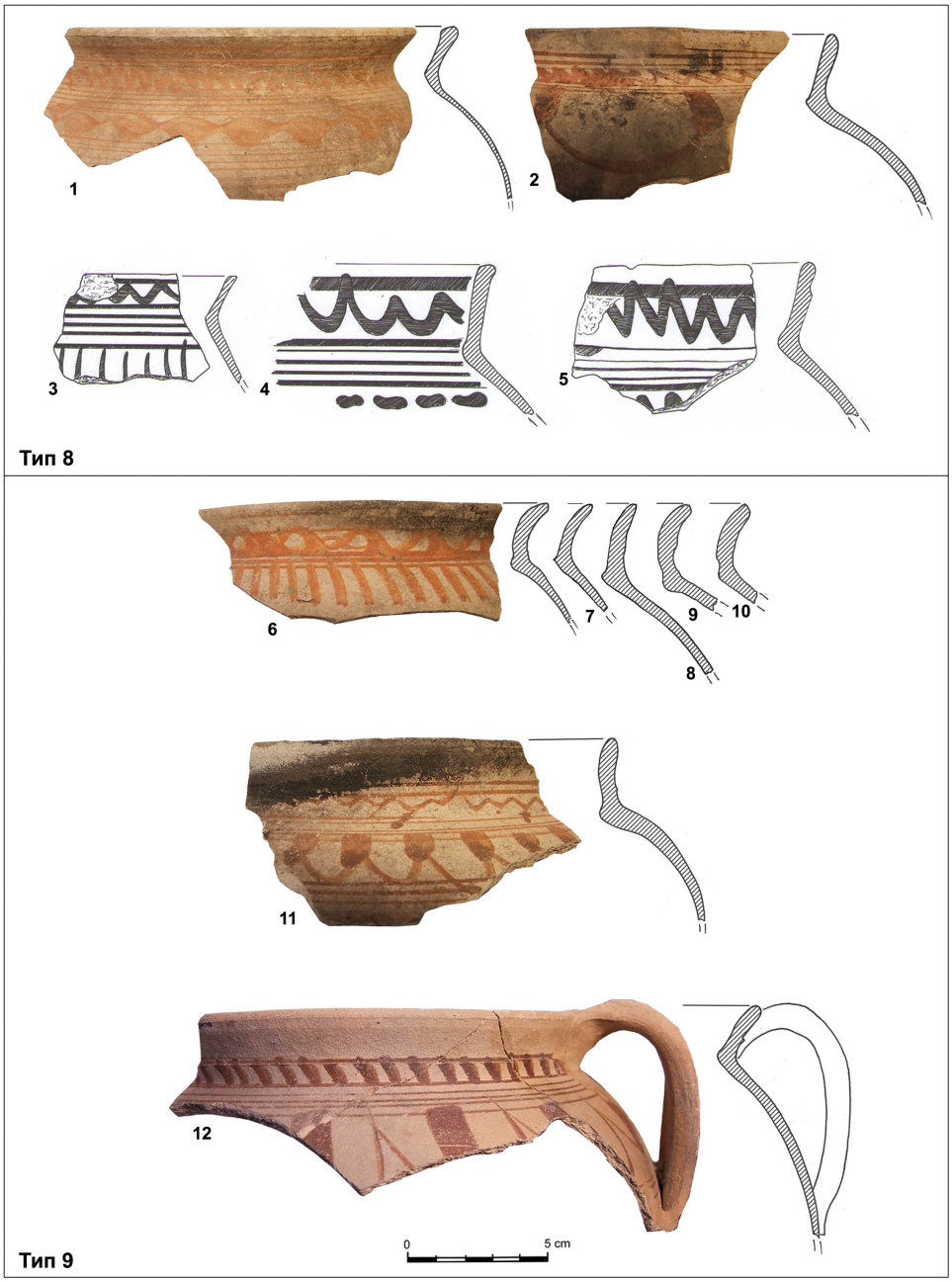

Рис. 12. Дубно, острів Кемпа. Вибірка вінець горщиків. 1–5 — тип 8; 6–12 — тип 9

Друга група горщиків технологічно відрізняється від першої наявністю грубих домішок у глиняному тісті. Їхня поверхня від цього горбкувата, часто недбало загладжена. Погана якість горщиків пов'язана із їх виготовленням на ручному гончарному крузі. Вінця горщиків цієї групи мають

косо зрізану зовнішню грань, яка часом переходить у невеличкий манжет або ж округлена до валика витягнутого вгору чи донизу. Характерною морфологічною ознакою цих виробів виступають високо підняті плічка і виражений S-подібний профіль (рис. 13). Побутування цієї групи горщиків фіксується у проміжку XV — першої половини XVII ст. Кераміка архаїчної групи вже ставала об'єктом уваги дослідників [7], хоча як соціально-економічне явище вивчене недостатньо. Виробництво та ужиток такого посуду відбувалися без посередництва ринку, потреби якого забезпечувалися якісними виробами. Вірогідно, архаїчна група посуду є одним із проявів забезпечення частини населення предметами побуту в умовах ведення господарства натурального типу.

Глеки, корчаги. За матеріалами з монастиря глеки виступають значно менш кількісною і типологічно менш розмаїтою категорією посуду ніж горщики. На відміну від горщиків, глеки — це високі посудини із витягнутою і часто звуженою шийкою, діаметром 9–11 см.

Тип 1 — глеки з плавно розхиленими на краях вінцями (рис. 14, 1–5). Вони, як правило, дещо потовщені, хоча знайдено і фрагмент потоншеного вінця глека. Воно прикрашене прямими ритованими лініями та хвилястою лінією під ними. Поєднання прямої і хвилястої лінії присутнє на плічках. Поверхня морена, інколи прикрашена лощеним орнаментом. Знайдені у шарах II, IV, IX. Посудини із такими вінцями практично не зазнають змін принаймні із XVI до XIX ст.

Тип 2 — глеки, у яких вінця розширені до циліндричної форми і чітко відділені від шийки уступом (рис. 14, 6). Зовні вінце прикрашене багаторядним рифленням. Глина — сіра, світло-сіра, поверхня часто морена. Знайдені у шарах VI, IX.

Близьким до типу глеків 2, але суттєво відмінною за розмірами є корчага. Вона має високо піднятий тулуб і вертикально поставлені шийку з вінцем, які розділені плавним уступом. Поверхня ззовні покрита поливою темно-зеленого кольору, а всередині матово-зеленою. Нижня частина з денцем не збереглася (рис. 15). Не беручи до уваги тонке реберце на шийці, основний декоративний акцент посудини припадає на масивне вушко. Поздовж середини його прикрашає наліпний валик розчленований пальцевими вдавленнями. Реконструкція посудини показує, що її об'єм становив 14–15 л. Зважаючи на виявлення корчаги в шарі VI час її побутування відноситься до кінця XVI — першої третини XVII ст.

Тип 3 об'єднує добірку столових глеків, які можуть бути реконструюванні повністю. Це вироби із високими, рівними, конічно розширеними угору вінцями та тулубом, найбільша опуклість якого знаходиться нижче середини висоти посудини. Широке денце відділене уступом (рис. 16). Вироби покриті поливою ззовні і всередині, багато декоровані штампом із

Рис. 13. Дубно, острів Кемпа. Вибірка вінець горщиків другої групи та реставрований повний екземпляр горщика

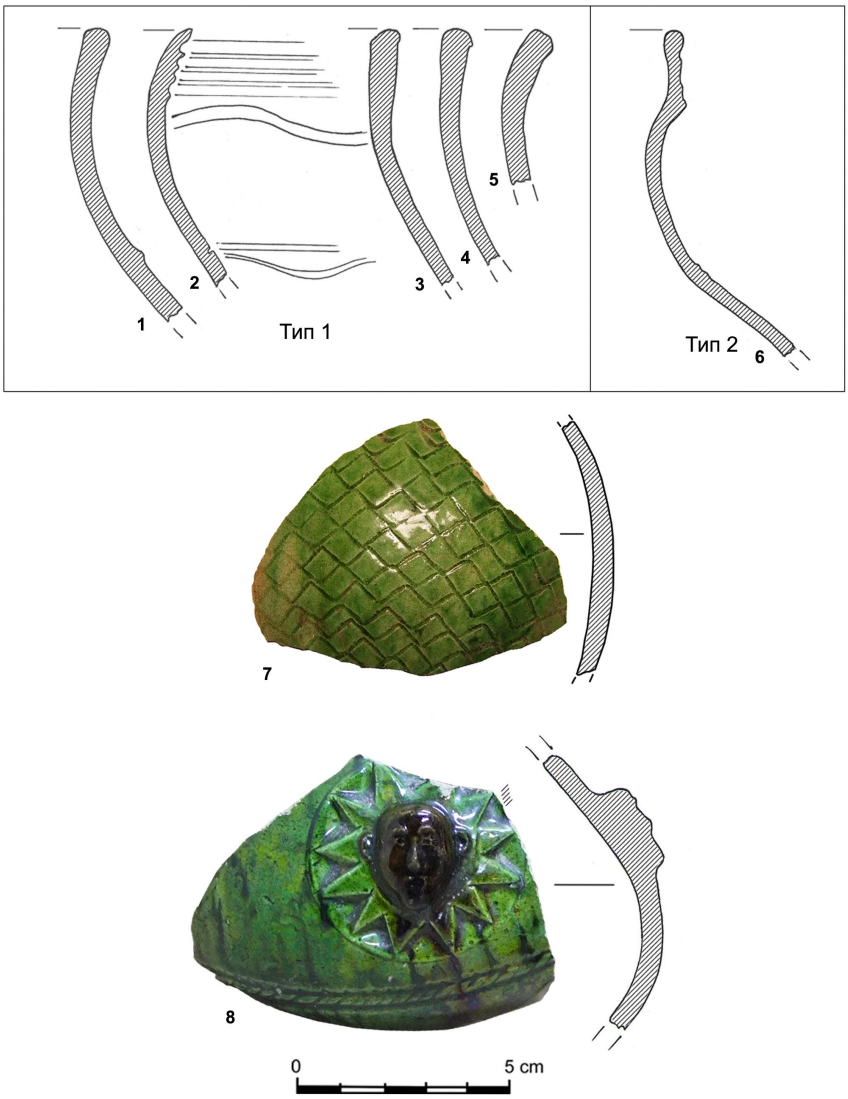

Рис. 14. Дубно, острів Кемпа. Вибірка вінець глеків. 1–5 — тип 1; 6 — тип 2; 7, 8 — зразки оформлення стінок глеків

сітчастих ромбів, розділених на сектори кіл, наліпних малинок, коліщаткового багаторядного штампу (зигзагом), ритованими прямими і хвилястими лініями. Глина — біла чи світло-сіра. Знайдені в шарах II, III. Цей тип глеків з'являється на Волині в ході розвитку виробництва полив'яного столового посуду в другій половині XVI ст. і побутує, щонайменше до середини XVII ст.

Окремо слід відзначити стінку білоглиняної посудини виявлену у шурфі 2. Вона прикрашена карбованим барельєфним ликом Христа, який вписаний

Рис. 15. Дубно, острів Кемпа. Корчага

в 12-ти променеву зірку. Нижче іде рельєфний обідок, подібний до плетеного шнуру. Зовнішня поверхня покрита зеленою поливою, лик — темно-коричневою (рис. 14, 8). Пропорції і розмір посудини вказують на те, що це фрагмент глека. Як відомо, посуд із зображенням релігійних образів та сцен застосовувався для здійснення церковних таїнств. Зокрема в римо-католицькій традиції спеціальні глеки у вівтарі використовувались для освячення вина. Вірогідно, описаний фрагмент походить від посудини пов'язаної із цією або подібними сакральними діями.

Як приклад оздоблення заслуговує на увагу стінка полив'яного білоглиняного глека суцільно покрита лініями ламаного коліщаткового штампу, які дотикаючись між собою утворюють мотив сітки (рис. 14, 7).

Банкоподібні посудини (слоїки) на відміну від горщиків мають широкі вінця, які досягають ширини тулуба чи наближені до неї. Одна ціла посудина має конічний тулуб з різко означеними плічками, які переходять у вигнуту шийку. По плічку декорована рядком похилих зерноподібних вдавлень, вище яких ідуть ритовані лінії. Високе, ледь відхилене від вертикалі, вінце прикрашене зовні хвилястою і прямими ритованими лініями. Має три вушка, розташовані між вінцем і плічками (рис. 17, 3). Посудина покрита по внутрішній і зовнішній поверхнях темно-зеленою поливою. Знайдена у шарі VIII.

Друга банка — сіроглиняна з мореною поверхнею, прикрашена лощеними зигзагоподібними лініями. Вінце — високе, прикрашене пластичним наліпом по верхньому краю, а внизу карбоване рядом вдавлень. Середня частина заповнена ритованими лініями (рис. 17, 1). Знайдена у шарі IX.

Третя посудина має потовщене вінце, що витягнуте вгору і поздовжньо розділене двома борознами на три валики. Середній і нижній валики карбовані пластичними вдавленнями. Плічка оздобленні багаторядним рифленням, по якому біля верхнього краю проходить ряд стручкодібних вдавлень (рис. 17, 2). Знайдена у шарі VI.

Рис. 16. Дубно, острів Кемпа. Вибірка вінець глеків типу 3 та реставрований повний екземпляр глека

Макітри. Тип 1 — макітри з прямим, відтягнутим назовні і дещо припіднятим вінцем (рис. 18, 2, 3). Частина з них має зовні нижче злегка потовщений дзьобоподібний виступ. Один фрагмент макітри має цей виступ карбований пальцевими вдавленнями (рис. 18, 1). Верхня площина вінця інколи прикрашена ритованими прямими і хвилястими лініями. Поверхня виробів морена або залишена сіроглиняною. Макітри з вінцями типу 1 походять із шарів IV–IX, які утворилися в ранній період існування монастиря та в час спорудження мурованих келій, тому тут вони виступають ранішим типом. Його датування визначається XV — початком XVII ст.

Рис. 17. Дубно, острів Кемпа. Банкоподібні посудини

Тип 2 представлений індивідуальною формою сироглиняної ідеально лощеної ззовні макітри, вінце якої масивним вигином заведене всередину, а тоді потоншеним і коротшим краєм відхилене назовні (рис. 18, 4). Походження з шару VII дозволяє вважати цю макітру частково синхронною типу 1.

Тип 3 — макітри, вінце яких пелюсткоподібно вигнуте назовні. Окрім морених і сироглиняних до цього типу належать вироби виготовленні часто із світлої глини, бежевого кольору, багато оздоблені опискою (рис. 18, 5). Макітри цього типу відсутні в шарах IV–IX, натомість знайдені в шарах I–II і в об'єкті 3, датованому серединою XVIII ст.

Миски. Всі вироби знайдені на території монастиря, які можуть бути класифіковані як миски мають індивідуальні риси. Об'єднує їх глибока внутрішня поверхня і, як правило, коротке вінце, яке інколи видовжене у невеликий бережок.

Виділяється вінце миски півсферичної форми з невираженим загнутим всередину краєм, оздобленим двома рядами пластичних вдавлень (рис. 19, 3). Вона має сіро-рожевий випал, черепок двошаровий на зламі. За ознаками це рання для комплексу монастиря миска. Вона знайдена у шарі IX.

В шарі VII знайдено розвал сироглиняної мореної миски з підлощеною внутрішньою поверхнею. Стінки широко розхилені, злегка опуклі, вінце відділене від тулуба гострою закраїною і завершується пластичною формовкою у вигляді хвилі, до якої прикріплене петельчасте вушко (рис. 19, 2). Миска може бути датованою XVI — першою третиною XVII ст.

Одна білоглиняна миска має плавно вигнуті потовщені вінця, всередині покрита зеленою поливою, а ззовні оздоблена багатолінійним рифленням.

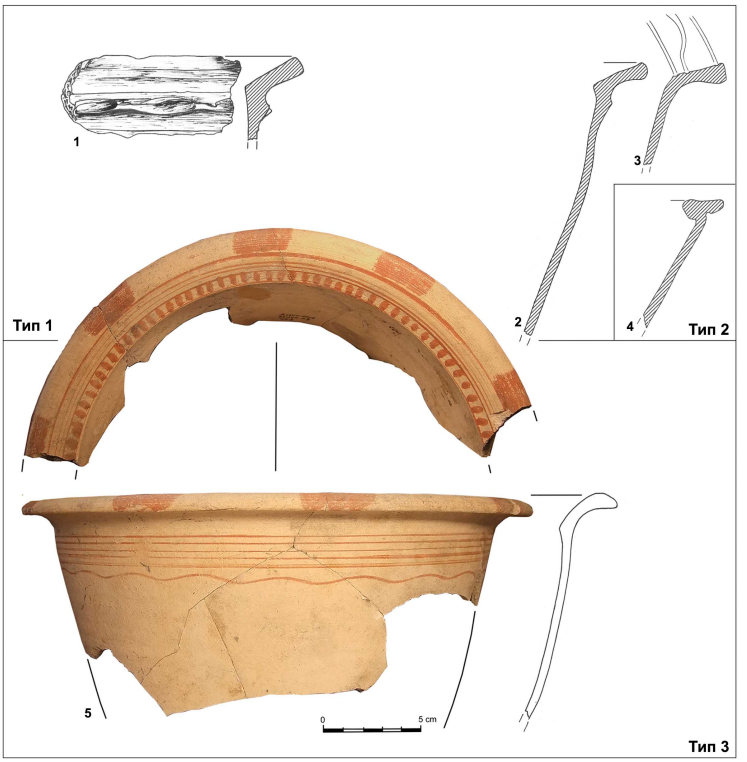

Рис. 18. Дубно, острів Кемпа. Вибірка макітер. 1–3 – тип 1; 4 – тип 2; 5 – тип 3

Збереглися сліди одного вушка (рис. 19, 1). Вирізняється миска майже з прямими розхиленими стінками і коротким вінцем, всередині покрита коричневою поливою (рис. 19, 6). Обидві миски знайдені в шарі VI, тому датуються кінцем XVI — першою третиною XVII ст.

З шару II походить реконструйована білоглиняна миска з припіднятими прямими короткими вінцями. Вона оздоблена ззовні багатолінійним рифленням та рядом овальних вдавлень. По вінцю проходить 5 рядів коліщаткового штампу і його укісних ліній по берегах. Всередині вкрита поливою зеленого кольору (рис. 19, 4).

Фрагмент ще однієї миски — червоноглиняний, покритий білим ангобом, по якому зроблено контурний розпис поливами червоного, зеленого і коричневого кольорів, покритий прозорою поливою. Вінце відділене увігнутістю і закінчується прямим краєм (рис. 19, 5). Миска знайдена в об'єкті 3, тому датується серединою XVIII ст.

Тарілки на відміну від мисок мілкіші і мають широкі береги.

Тип 1 — це тарілки у яких береги низько розхилені, закінчуються потовщеним краєм вінця округлого чи ограненого профілю. По берегах тарілки багато орнаментовані ритованими прямими чи хвилястими лініями, багаторядними гребінцевими хвилями, гірляндами, коліщатковим

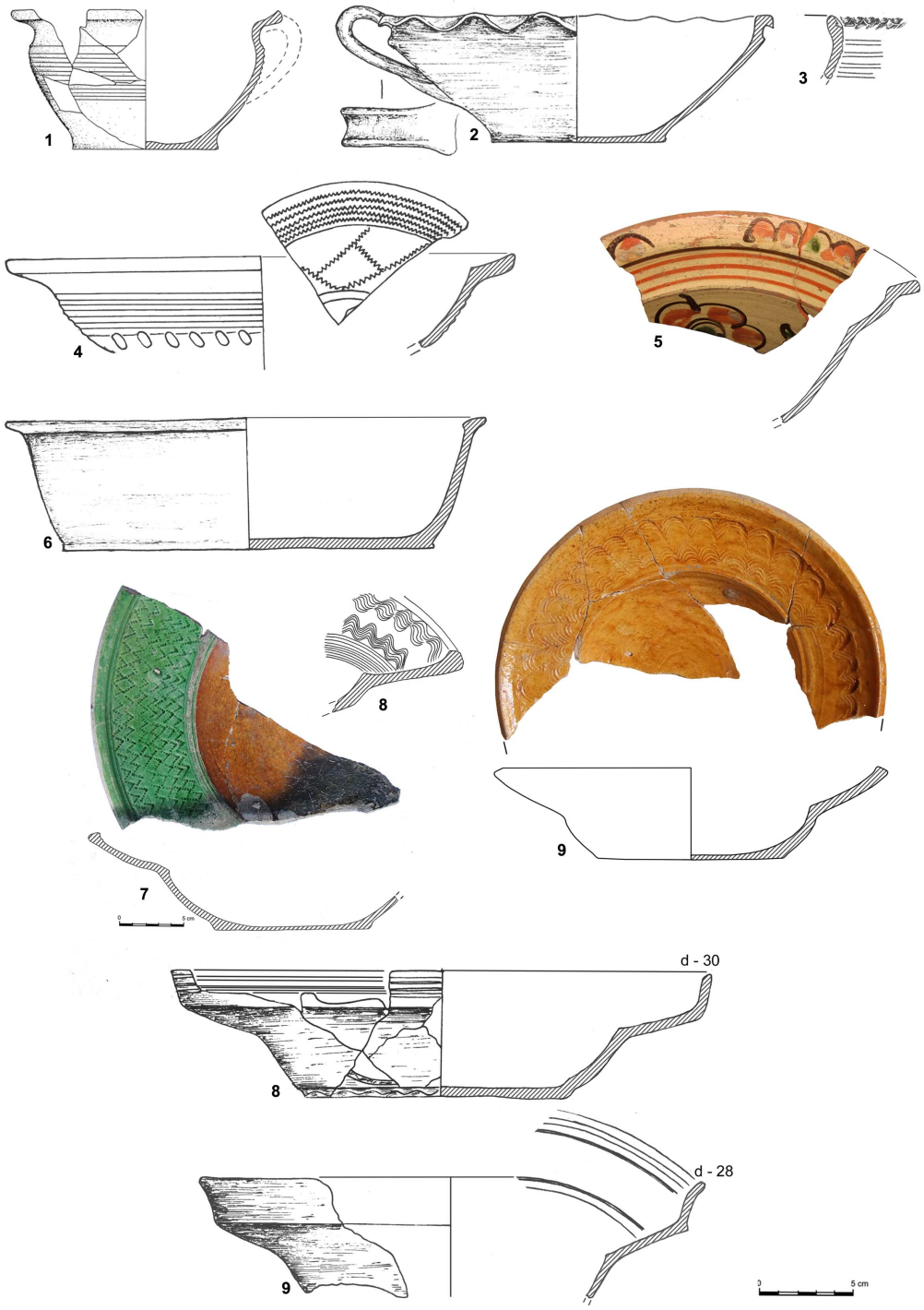

Рис. 19. Дубно, острів Кемпа. Вибірка мисок і тарілок. 1–6 – миски, 7–9 – тарілки

Рис. 20. Дубно, острів Кемпа. Вибірка знахідок. 1–3 покришки: 1 – тип ; 2, 3 – тип 2; 4 – сільничка/ посудина для харчових приправ; 5 – фрагмент фаянсової посудини; 6 – фрагмент водолія; 7 – кухоль

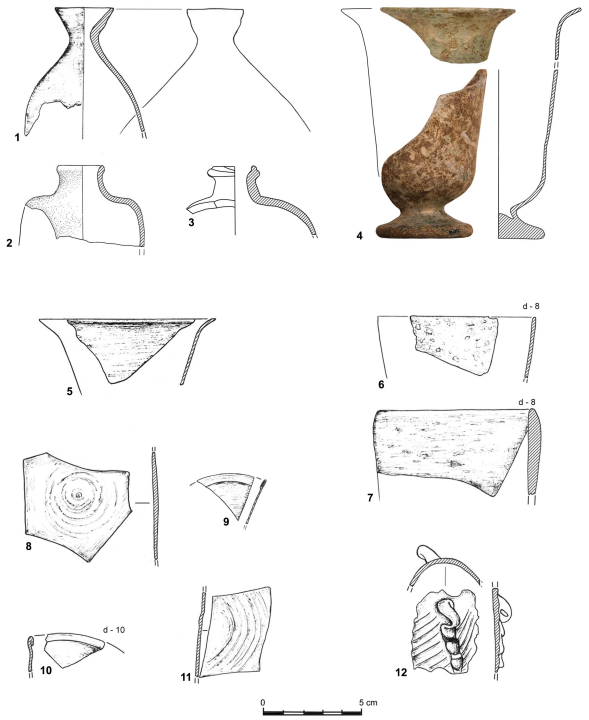

Рис. 21. Дубно, острів Кемпа. Вибірка виробів зі скла. 1–3 — пляшки; 4–5 — келихи; 6, 7, 12 — склянки, 8–11 — віконні шибки

штампом у вигляді зигзагу (рис. 19, 7–9). Усі ці варіанти часто присутні в різних комбінаціях. Глина тарілок переважно біла, рідше світло-сіра, поверхня покрита поливою оранжевого і зеленого кольору. В деяких випадках застосовано техніку підполивного розпису ангобом. Всього знайдено фрагменти від 17 тарілок цього типу. За результатами дослідження волинських міст, такі тарілки широко побутують в кінці XVI — першій половині XVII ст. На Кемпі вони знайдені в шарах II, III, V, VI.

Тип 2 — це тарілки у яких край вінця видовжений вгору. Вони не мають штампового орнаменту, натомість прикрашені по внутрішній поверхні опискою та покриті кольоровою чи прозорою поливою (рис. 19, 8, 9). Колір глини — червоний. Цей тип тарілок знайдено в шарах I–II та об'єкті 3, що свідчить про їхнє побутування в кінці XVII — початку XIX ст.

Кухлі з монастиря представлені одним повністю реставрованим екземпляром та фрагментами вінець, з яких частину впевнено атрибутувати складно через їхню велику подібність до вінець глеків. Кухоль має звужений посередині висоти тулуб на рівні якого з протилежних сторін розташовані два вушка. Вінця високі і прямі, конічно розширені угору, ширші за денце. По них зроблено слабо виражене багаторядне рифлення. Ззовні і всередині виріб покритий світло-зеленою поливою (рис. 20, 7). Знайдений у шарі VI, тому час його побутування відноситься до кінця XVI — першої третини XVII ст.

Покришки. Тип 1 — представлений в єдиному екземплярі, що походить із шару VIII. Це білоглиняна покрита ззовні зеленою поливою покришка. Має високу циліндричну основу, над якою виступають в сторони широкі краї (рис. 20, 1). Верх не зберігся, він закінчувався, швидше за все, потовщення у формі ґудзя. За формою покришка наслідує давньоруські вироби,

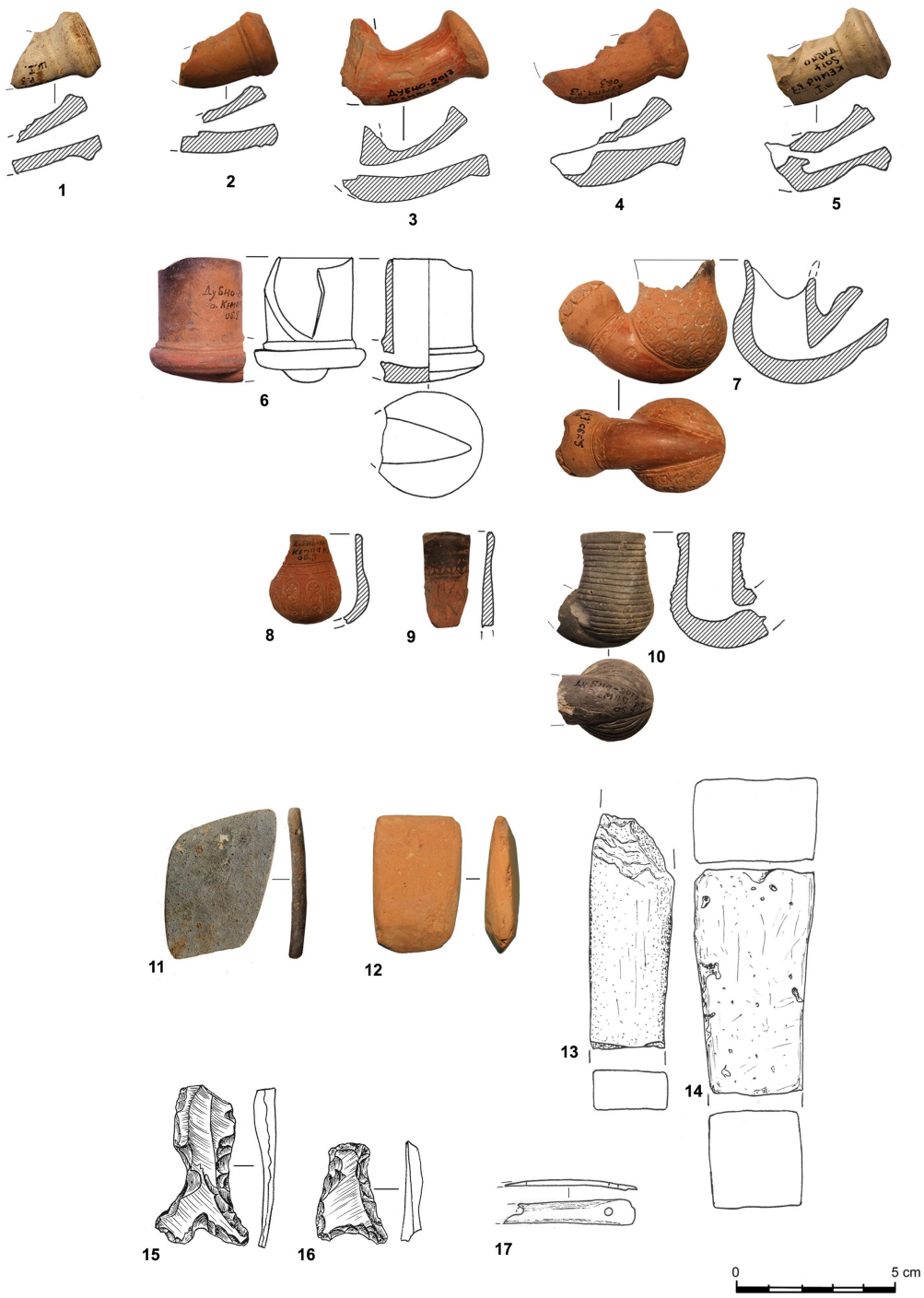

Рис. 22. Дубно, острів Кемпа. Вибірка знахідок. 1–10 — люльки, 11–12 — знаряддя для обробки шкіри (лощила); 13, 14 — точильні бруски; 15, 16 — кресальні кремені; 17 — накладка із зуба

тому її побутування відносимо до початкового етапу існування монастиря в XV — початку XVI ст.

Тип 2 — морені і сіроглиняні вироби, верх яких закінчується ґудзеподібною ручкою (рис. 20, 2). Ґудзь однієї з покришок має наскрізний отвір для виходу пари (рис. 20, 3). Покришки цього типу відрізняються рисами пропорцій і формою профілю основи. Знайдені в шарі VI, VIII. Датуються вони XVI — першою половиною XVII ст.

Тип 3 — відомі також як покришки-миски, які мають петельчасте вушко при основі. Їм притаманний горизонтально зрізаний та розширений верхній край. Покришки цього типу знайдені в шарах I–II, один фрагмент із слідами вапняного розчину в шарі IV. Тому за матеріалами монастиря підтверджуються висновки дослідників про розповсюдження цього типу покришок в XVII–XVIII ст.

Сільничка/посудина для харчових приправ має циліндричні стінки і рівне денце. Вінця позначені декількома рядами лінійного рифлення. Всередині покрита зеленою поливою (рис. 20, 4). Знайдена в шарі VIII. Може бути датована кінцем XVI — початком XVII ст.

Водолій знайдений у вигляді фрагменту стінки зеленополив'яної, білоглиняної посудини зі збереженою основою носика, у якому наявний отвір (рис. 20, 6). Його ужиток в монастирі вірогідно слід пояснювати сакральними діями, які передбачали омовіння частин тіла. Знайдений в шарі I. Ймовірно, датується XVII ст.

Фаянсовий посуд. У шарі VI знайдено один фрагмент фаянсової посудини, ймовірно, чаші, розписаної зовні візерунком з синьої та зеленої фарби в темно-зелених контурах (рис. 20, 5). Потрапляння фаянсів на українські землі, як правило, пов'язується із причорноморським регіоном, зокрема Османською імперією. Фрагмент датується кінцем XVI — першою третиною XVII ст.

Скляні вироби представлені фрагментами пляшок, склянок та келихів. В шарі I знайдено фрагменти келихів з пелюсткоподібним вінцем (рис. 21, 4, 5), які датуються XVIII ст. Найбільша кількість скляних виробів походить із шару II і датується серединою XVII — початком XVIII ст. (рис. 21, 1–3, 6, 7). Серед них фрагмент склянки з реберчастою поверхнею та накладеним на неї звитим валиком, що піднімається у вигляді невеликого вушка (рис. 21, 12). Велика кількість уламків належить віконним шибкам, з яких реконструйовано шибки, діаметром 10 см (рис. 21, 8–11).

Люльок для паління знайдено 10, переважно у фрагментованому вигляді. З них чотири екземпляри у шарі I (рис. 22, 1–3, 5) та шість в об'єкті 3 (рис. 22, 4, 6–10). Сім люльок виготовлені з глини яскраво-цеглястого кольору, 2 — білої і 1 — темно-сірої. Виділяється 3 люльки з чашечкою,

прикрашеною штамповим орнаментом та люлька з чашечкою прикрашеною багаторядними ритованими лініями. Чубуки орнаментовані менш показно чи неорнаментовані зовсім. Два чубуки червоноглиняних люльок добре лощені.

Монет за 2014, 2016 та 2017 рр., знайдено 32.

Країна/ місто	**Номінал/ емітент**	**Роки карбування**	**Кількість**	**Шар/ об'єкт/ поховання**	**Рисунок**
Велике князівство Литовське	Денар Вітовт	До 1430	1	IX	23, 4
Королівство Польське	Денар Владислав Варненчик	1434–1444	2	V, VII	23, 5
Королівство Чехія	Гріш Вацлав IV	1400–1415	1	VII	23, 2
Королівство Польське	Півгріш Ян Ольбрахт	1492–1498	1	VI	23, 3
Королівство Польське, Ельблонг	Гріш, Сигізмунд Старий	1535	1	VI	23, 1
Королівство Угорщина	Денар (підробка) Рудольф II.	1577–1580-ті	1	I	23, 12
Герцогство Мантуя	Кватрино Вінченцо Гонзага	1587–1612	1	IV/V	23, 9
Королівство Польське	Подвійний денар Сигізмунд II Август	1550-ті	1	IX	23, 8
Королівство Польське	Денар Сигізмунд II Август	1557	1	IV	23, 7
	Подвійний денар Сигізмунд II Август	1566	2	VI, VII	23, 6
	Подвійний денар Сигізмунд II Август	1558	1	IX	—-
Річ Посполита	Подвійний денар Сигізмунд II Август	1569	1	III	23, 10
	Подвійний денар Сигізмунд II Август	1570	2	IV, VIII	23, 12
Королівство Швеція, Рига	Шеляг Сигізмунд III	1622	1	Поховання 17	—-
	Шеляг Густав Адольф	1628	1	Поховання 17	—-
	Шеляг Густав Адольф	1632–1634	1	Поховання 17	—-
Королівство Швеція, Ельблонг	Шеляг, Густав Адольф	1635	1	Поховання 17	23, 18
Королівство Швеція, Рига	Шеляг Христина	1635–1640, 1640 (?)	2	Поховання 17	23, 17

Річ Посполита	Шеляг литовський Ян Казимир	1665	1	Об'єкт 2	—-
	Коронний шеляг Ян Казимир	1660-ті	1	Об'єкт 3	23, 20
	Литовський шеляг Ян Казимир	?	1	I	—-
	Шеляг Ян Казимир	?	1	п/м	—-
	Шеляг Август III	1750-ті	2	I, Об'єкт 3	23, 14
Річ Посполита	Гріш Август III	1754	1	п/м	—-
	Гріш Август III	1761	1	I	—-
	Гріш Станіслав Август	1767	2	I	—-

6 шведських шелягів з ознаками карбування (можливо фальшиві) в Ризі і Ельблонзі знайдені у похованні № 17. Вони лежали з обох сторін кістяка по одній під ліктями, тазовими і стегновими кістками.

Потрібно згадати вироби, які схоже імітували монети. Це 3 тонкі загладжені мідні диски округлої форми, один із яких згорнутий у трубочку, можливо з метою використання як намистини (рис. 23, 15, 16, 19). Вони знайдені в об'єкті 3. Маючи діаметр 1,5 см, ці вироби повторюють шеляги Яна Казимира і Августа III. Один диск, діаметром 1,8 см з отвором біля краю знайдено прикипілим до тазової кістки людини, що походить із зруйнованого поховання. Таким чином, цей виріб міг бути покладений разом із померлою особою як імітація оболу мертвих.

Металеві вироби та інструменти.

Цвяхи знайдені в усіх шарах острова в кількості понад 200 одиниць. Переважна більшість їх мають чотирикутний в перетині стержень і голівку Т чи Г-подібної форми з довжиною від 3 до 9 см (рис. 24, 13–18). Найбільш крупні вироби, довжиною від 5,6 до 9,7 см ужито для скріплення дощок трун на монастирському кладовищі. Своєрідні за формою цвяхи використовувались для підковування коня. В шарі III виявлено підкову з прикипілими до неї цвяхами, прямокутної у перетині форми стержня і голівки, яка має високо підняту округлу форму (рис. 24, 24–26). В літературі часом можна зустріти твердження, що цвяхи для підковування коней називались вухналями [2, с. 127]. Однак потрібно зауважити, що поняття «вухналь» в народній мові XVI–XVIII ст., позначало цвях з характерною формою голівки Т-подібної форми, незалежно від його розмірів чи призначення. Так в описі брами Спасо-Преображенського монастиря 1769 р. зазначається, що «*W tej bramie wrota duze pojedynkowe na biegunie, mające tarcice przybite* ***ufnalami*** *zelaznemi*» [14, с. 163].

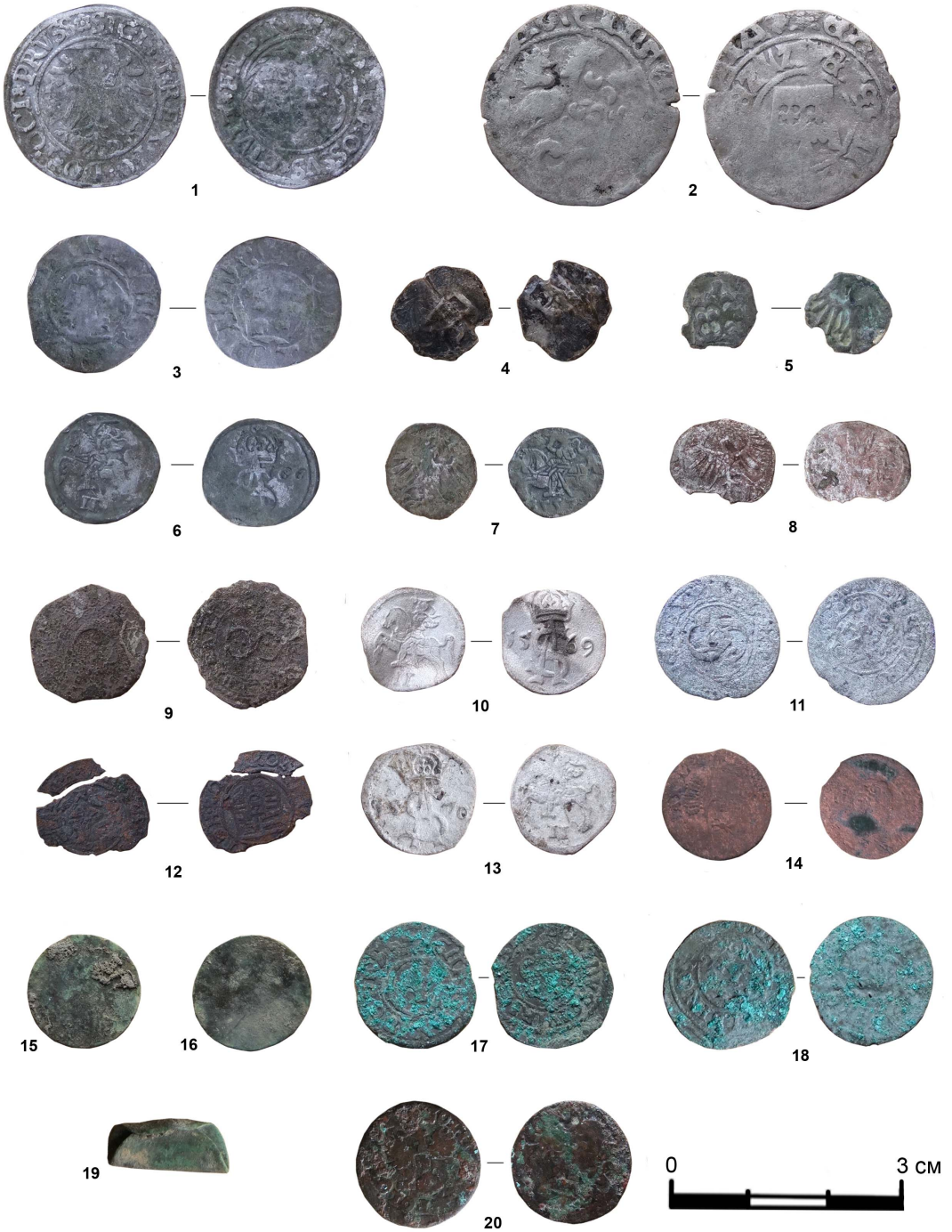

Рис. 23. Дубно, острів Кемпа.
Вибірка монет

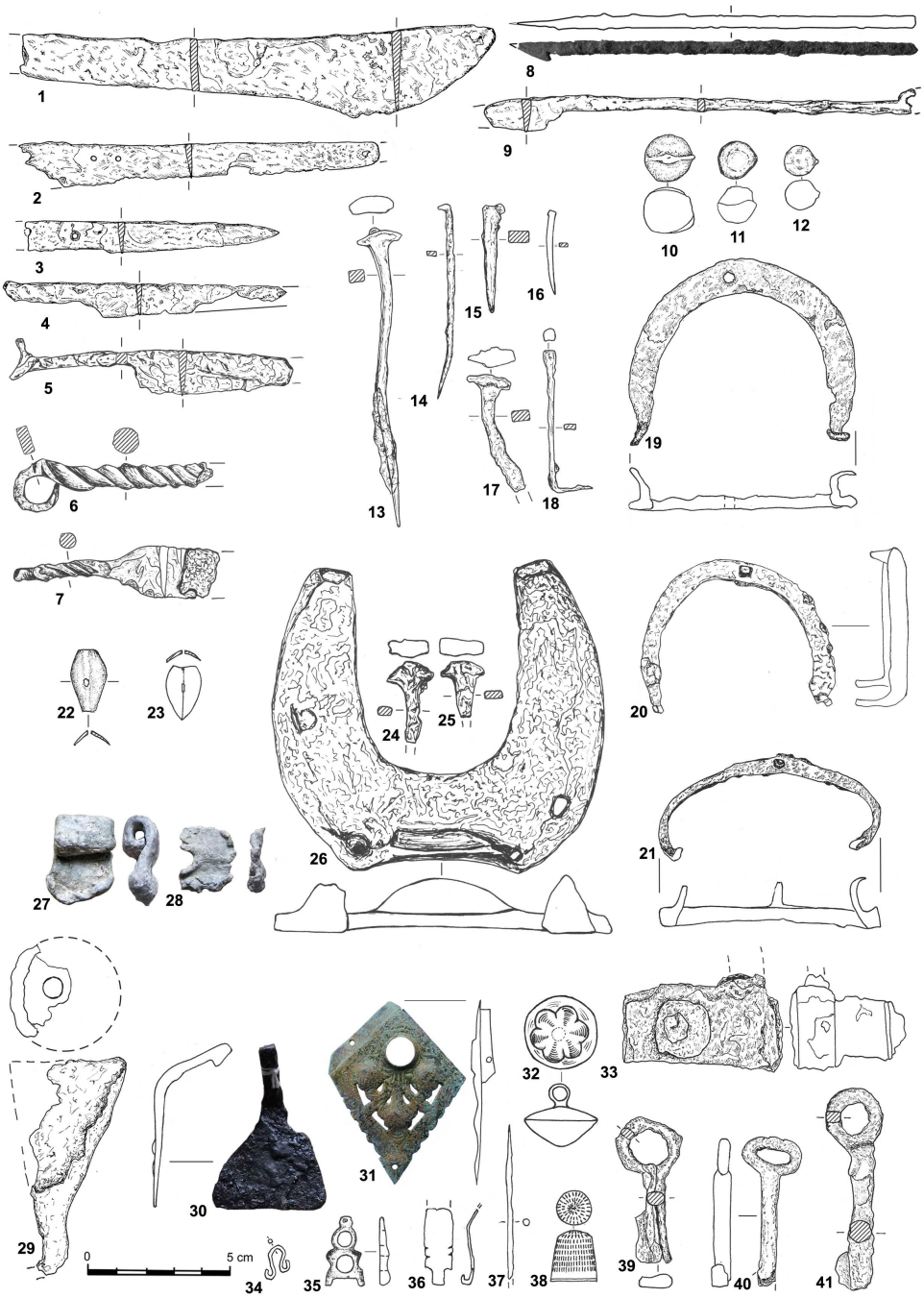

Рис. 24. Дубно, острів Кемпа. Вироби з металу. 1–4, 7 — ножі; 5 — фрагмент ножиць; 6 — руків'я ножа (виделки?); 8 — гарпун; 9 — знаряддя невстановленого призначення; 10–12 — кулі; 13–18 — цвяхи; 19–21 — підківки до взуття; 22, 23 — торцеві накладки на руків'я ножів; 24, 25 — цвяхи до підкови; 26 — підкова; 27, 28 — грузила до сіток; 29 — підсвічник; 30 — знаряддя невстановленого призначення; 31 — кутова накладка на палітурку книги; 32 — ґудзик; 33 — навісний замок; 34 — петелька до одягу; 35, 36 — книжкові защіпки; 37 — голка; 38 — наперсток; 39–41 — ключі

Інакші за формою цвяхи використано для кріплення дощок підлоги підвалу, дослідженого як об'єкт 2. Вони довжиною до 7,5 см, мають круглий у перетині стержень і круглу плоску шапочку, вцілому нагадуючи сучасні цвяхи. Цей підвал може бути пов'язаний із мурованою кухнею, яка згадується в описі 1769 р. і збігається за розташуванням із об'єктом 2. Втім підвал чи дощатий настил у ній могли бути влаштовані і пізніше.

В похованні № 10 залишились рештки труни оббиті зовні золототканою тканиною з допомогою коротких бронзових цвяшків з квадратним у перетині стержнем і круглою голівкою (рис. 25, 1г). Всього біля поховання знайдено 168 таких цвяшків.

Обух сокири знайдений в шарі II, ***ручка*** до дверей чи скрині знайдена в шарі V. В шарі I знайдено фрагменти лез і руків'їв ***ножів*** (рис. 24, 2–4, 7). Виділяється лезо масивного ножа із розширеним та округленим ріжучим краєм (рис. 24, 1). На збережених руків'ях наявні отвори для кріплення бічних дерев'яних накладок. Елементами фіксації бічних накладок і водночас оздобленням руків'я слугували торцеві фігурні накладки (рис. 24, 22, 23). Вони знайдені у шарах V. Ножу, однозубій виделці чи інструменту іншого призначення належить уламок спірально звитого руків'я, край якого розширений і закручений у кільце (рис. 24, 6). Окрім ножів в шарі II знайдено фрагмент ***пружинних ножиць*** (рис. 24, 5).

В шарі VII знайдено фрагмент залізного ***підсвічника***. Він конічної форми, а звужуючись до низу, переходить у відігнутий під прямим кутом стержень (зламаний) для кріплення у стіну чи раму перед іконою (рис. 24, 29).

Ключів до замків знайдено три. Вони подібні за формою: з однієї сторони до основи кріпиться круглий чи овальний тримач, а з протилежної контактна борідка. Два залізні ключі зі слідами поміднення виявлені в шарах VII і VIII, датуються XVI — першою третиною XVII ст. (рис. 24, 40, 41) Третій знайдено в об'єкті 3 може бути датований XVIII ст. (рис. 24, 39) Знайдено елементи від ***навісних замків***, а також один екземпляр в шарі VIII з цілим корпусом і відламаною дужкою. Корпус складається із прямокутної основи та масивної циліндричної втулки для ключа (рис. 24, 33). Такі замки побутували в XVI–XVII ст.

Елементи до книжних оправ представлені двома ***застібками.*** В заповненні поховання № 9, що належало дитині віком 4–9 р. виявлена лита застібка з фігурними краями і двома отворами, характерна для XVII ст. (рис. 24, 35). У шарі II знайдено іншу застібку у вигляді тонкої пластини, що має витягнутий із звуженого краю тонший пластинчастий гачечок (рис. 24, 36). По краях довших сторін вона прикрашена двома короткими насічками.

Наперсток для захисту пальця при шитті знайдено в шарі VII. Він виготовлений з мідновмістного сплаву, оздоблений по окружності сторін і поверху рядами коротких насічок (рис. 24, 38). Наперстки використовувались

кравцями і шевцями, а тому знахідка цього інструменту на території монастиря свідчить про те, що ці види ремесла були одним із занять окремих його насельників. Це підтверджується також ***голками***, знайденими у фрагментованому вигляді або із втраченим вушком (рис. 24, 37).

Куль до вогнепальної зброї виявлено три. В шарі VI знайдено кулю з рештками ливарного хвостика калібром 1,1 см (рис. 24, 12). Куля з шару VIII розмірами 1,5×2,0 см має ливарний шов (рис. 24, 10). Куля з шару V з ливарним швом має діаметр 1,2 см (рис. 24, 11). Знахідки куль до вогнепальної зброї на території монастиря не видаються дивними зважаючи на його околичне розташування. В останньому своєму листі монастирю князь Василь Острозький стосовно повинностей його підданних зазначає, що «*якби якась навала військ була…то також повинні за відомістю монастирською бути*» [9, с. 1284]. Татарські напади, міжконфесійні протистояння 1633 р. і військові події 1648–1654 років не могли оминути обитель.

Невизначені знаряддя. До таких належить залізне знаряддя у вигляді довгого прямокутного в перетині стержня, який закінчується коротким лезом з ограненою спинкою. З протилежної сторони збереглися рештки обламаного круглого вушка (рис. 24, 9). Виріб знайдено у шарі II. Була зроблена спроба ототожнити його із предметом церковного вжитку для нарізання просфор, але надійних підтверджень для цього припущення знайти не вдалося.

Заслуговує на увагу знаряддя у формі трикутної лопатки з черешком, при переході до якого з однієї сторони є увігнутий уступ (рис. 24, 30). Знайдене у шарі IX. Можливо це виріб бортницького призначення, але точних аналогій йому поки що не виявлено.

Знаряддя з кераміки, кременю і каменю

Лощила. Брусочок із фрагменту цегли з акуратно обробленими краями, які надають виробу долотоподібної форми. Поверхня добре зашліфована (рис. 22, 12). Знаряддям послуговувались, ймовірно, для загладження шкіряних виробів. Для цієї ж мети використовувалась стінка мореної посудини неправильної чотирикутної форми із плавними обшліфованими кутами і сторонами (рис. 22, 11). Перше знаряддя знайдене у шарі V і ймовірно датується кінцем XVI — першою третиною XVII ст. Друге можна датувати ширше XVI–XVIII ст. Воно походить із поверхні острова.

Точильні бруски виготовлені із пісковику, в перетині чотирикутної форми (рис. 22, 13, 14). Вони можуть бути віднесенні до інструментів періоду існування монастиря з деяким застереженням, оскільки ці вироби практично не змінювали своєї форми від слов'яно-руського часу.

Кресальні кремінці виявлені в кількості 23 одиниці (рис. 22, 15, 16). Якась частина цих знарядь залишилася на острові від існуючого тут в XII–

XIII ст. поселення. Певна кількість цих знарядь могла бути виготовлена у період існування монастиря із знайдених на острові крем'яних відщепів. Для добування вогню цілком придатними були також і підібрані старі кресальні кремінці.

Рибальські знаряддя. Монастир мав право на вільний вилов риби в обох Дубенських ставах і рибалку на якого не поширювалися замкові повинності. В шарі II острова знайдено два свинцевих ***грузила до сіток***. Вони виготовлені із пластин згорнутих у трубочки, розмірами 3,0×2,3 та 2,3×2,0 см (рис. 24, 27, 28).

Гарпун чи його частину у вигляді загостреного на кінці стержня, довжиною 13,8 см знайдено у шарі I (рис. 24, 8).

Прикраси, елементи одягу

Практично в усіх шарах острова знайдено цілі і фрагментовані ***підківки до чобіт***. У них сплощена в перетині дуга, яка в одних випадках поставлена площиною, а в інших боком і три гачки чи стержні для кріплення (рис. 24, 20, 21). Одна підківка з більш сплощеною рамкою, замість гачка по середині довжини має наскрізний отвір (рис. 24, 19). Підківки характерний тип елементів до взуття для XVI–XVIII ст.

Гачечок для застібання одягу знайдено в об'єкті 3, а ***петельку*** в шарі VII (рис. 24, 34).

Ґудзики. Один ґудзик знайдений поблизу могильної ями поховання 1 виготовлений з міді. Його голівка має конічну, злегка опуклу форму, прикрашена рельєфною 6-пелюстною квіткою зі слідами покриття бронзою чи латунню. Основа дещо випукла, має припаяне кругле вушко (рис. 24, 32). Типологічно близькі до знайденого ґудзики були виявлені в похованні 4 крипти 2 Дубенського бернардинського монастиря, яка датована XVIII ст. В шарі I знайдено ґудзик з чотирма отворами, виготовлений із стулки річкового молюска.

У похованні священика (№ 10) вздовж кісток тіла від грудей до стегнових кісток виявлено 16 ґудзиків, діаметром 1,4 см та чотири ґудзики, діаметром 1,15 см. Вони мають дещо опуклу голівку та плоску основу з припаяним петлеподібним вушком (рис. 25, 1е1,1е2). Спектральний аналіз показав, що один із більших ґудзиків виготовлений із мідновмістного сплаву, що на 67,9% складається із міді, а на 22,6% із цинку. Поверхня ґудзиків позолочена. Золото у відношенні до загального складу металу виробу становить 9,5%. Всі або більшість цих ґудзиків походять з облачення священика, вірогідно, єпитрахилі, що збереглася в дрібних фрагментах в області шиї і плечей.

Ще один кістяний, дископодібної форми ґудзик, діаметром 0,9 см з єдиним центральним отвором знаходився в області пояса і вірогідно був прикріплений до спідньої білизни (рис. 25,1д).

Єпитрахиль простежена в похованні № 10 вище ключичних кісток, навколо черепа і під ним (рис. 25,1а). Зафіксована у вигляді решток парчевої

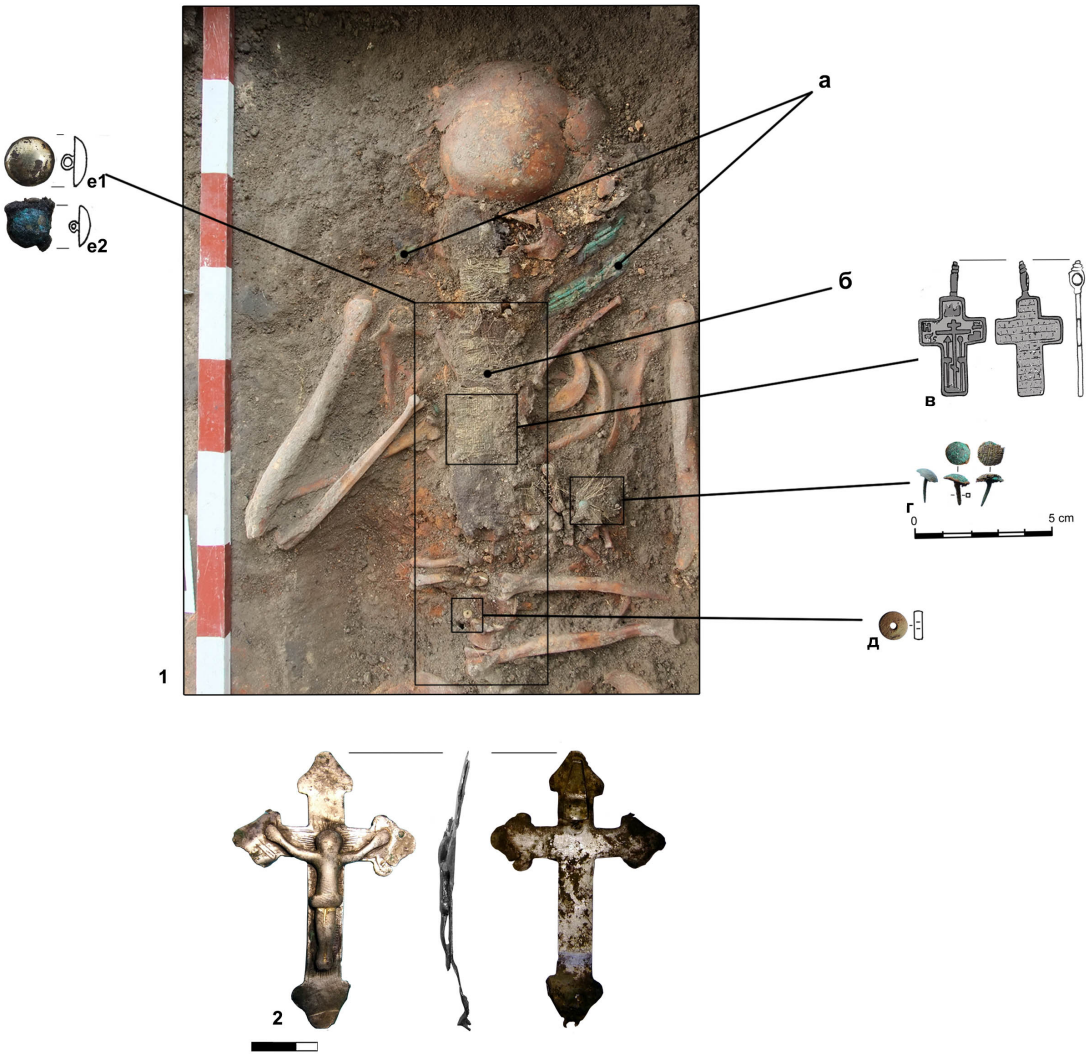

Рис. 25. Дубно, острів Кемпа. 1 – Поховання № 10 та його супровідний матеріал; 2 – хрест у вигляді накладки

тканини, яка місцями збереглася завдяки окисленню металевих ниток, але всередині мала рихлу структуру каштанового кольору.

Кутова прикраса на палітурку книги у вигляді фігурної ромбоподібної бляшки з прорізаним у ній мотивом потрійного суцвіття, яке обрамляє місце для вставки круглої (кольорової, скляної) прикраси. Дві грані мають смужки, що загинаються і по одному отвору на них. Третій отвір розміщений в протилежному куті (рис. 24, 31). Знайдена у шарі II.

Виріб із зуба у вигляді накладної пластинки на руків'я можливо столового прибору знайдено у шарі V. Він має отвори для кріплення, поверхня добре заполірована (рис. 22, 17).

Предмети християнського культу

Натільний хрест виявлений в похованні № 10 в області грудей. Він литий з бронзи, прямий, латинського типу, розмірами 48×24 мм. На його лицевій стороні зображено лінійний восьмикінцевий (православний) хрест з написами та атрибутами розп'яття. На тильній стороні вписано слабо виражені рядки тексту молитви (рис. 25, 1в). Аналогічні хрести перебували у широкому вжитку серед мирян та духовенства України від кінця XVII — протягом XVIII ст. і носились у тому числі й уніатами. Значну колекцію хрестів цього типу знайдено в ході дослідження козацького містечка Самарь [5, с. 141–148].

Хрест знайдено під час розчистки залишків фундаменту келій поблизу їхнього південно-західного кута. Хрест виготовлений у вигляді тонкої пластини, на яку припаяно об'ємну фігурку Христа. Пластина з протилежної сторони по кінцях вертикальних рамен має частково збережені кріплення для фіксації хреста до основи. За цими ознаками хрест міг бути як натільним, так і накладним на поверхню іншого виробу. Фігурка Христа оточена біля голови і ніг вигравіруваними променями. Нижче ніг та біля рук на пластині схематично передані знаряддя страстей Господніх. На поверхні фігурки Христа збереглися залишки позолоти (рис. 25, 2). Спектральний аналіз показав наступний склад металу: мідь — 49,7%, срібло — 43,6%, цинк — 4,24%, золото — 2,18%, нікель — 0,17%, родій — 0,04%, рутеній — 0,03%.

Висновки

Дослідження, проведені на території Спасо-Преображенського монастиря дозволили отримати комплекс нових джерел, які розкривають характерні риси побуту його насельників. На основі колекції знайдених предметів вдається проілюструвати традиційну матеріальну культуру волинського монастиря XV–XVIII ст. На острові Кемпа знайдено численну добірку різних категорій посуду, який оточував монахів повсякчас і уживався для зберігання харчів та напоїв, приготування та споживання їжі, застосовувався під час богослужінь.

Дубенський монастир розвивався в тісному соціально-економічному зв'язку із міським центром. Знайдений тут посуд загалом засвідчує свій традиційний характер і є досить типовим для міської культури XV–XVIII ст. Поряд з тим слід вказати і на його деякі особливості. Наприклад, потреба общини у містких посудинах для напоїв забезпечувалась корчагою з масивним декорованим вушком. Уламок фаянсової посудини є прикладом коштовних подарунків, які ігумени монастиря отримували за особливих

нагод. Фрагмент із ликом Христа і уламок водолія належать посудинам, що могли використовуватись під час здійснення церковних таїнств.

Добірка знахідок ілюструє зайняття монахів у їхньому щоденному житті. Вони шили чи ремонтували одяг, лощили шкіряні вироби, а рибальські знаряддя та велика кількість остеологічних решток риби вказує на їхню участь в обробці і зберіганні риби. Зокрема, відомо, що в 1769 р. в склепі під келіями монастиря знаходилася пара бочок *sledziowek*, у яких була засолена риба.

Датування матеріального комплексу монастиря свідчить, що осередок активно діяв вже в XV — на початку XVI ст. Колекція монет доповнює наші відомості про історію грошового обігу у Дубні. Ряд монет, виявлених на території монастиря, в археологічних досліджень міста стали відомі вперше. До них належить денар Великого князя литовського Вітовта, празький гріш Вацлава IV, денари польського короля Владислава Варненчика, ельблонзький гріш Сигізмунда Старого, мантуйське кватрино Вінченцо Гонзаги. Чотири монети були карбовані в першій половині XV ст. і цілком могли потрапити на острів до кінця XV ст. тому опосередковано підтверджують існування тут у цей час монастиря.

Джерела та література

1. Близняк М. Інвентар міських волок Дубенського Спасо-Преображенського чоловічого монастиря 1755 р. // Острозька давнина.— Остріг, 2015.— Вип. 4.— С. 177–192.
2. Горін С. Дубенський Вознесенський, Спасо-Преображенський і Хрестовоздвиженський монастирі (до середини XVII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник.— Дрогобич, 2011.— Вип. 14–15.— С. 133–158.
3. Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV — середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі.— К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».— 560 с.
4. Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI — першої половини XVII ст.— К., 2008.— С. 766.
5. Ковальова І. Ф., Шалобудов В. М., Харитонова О. В. Каталог старожитностей доби пізнього середньовіччя містечка Самарь та Богородицької фортеці.— Дніпропетровськ: «Ліра», 2013.— Вип. 2.— 176 с.
6. Лучицкий М. О Дубенском соборе // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная.— Кременец, 1876.— № 14.— С. 487–496.
7. Оногда О. В. До питання про своєрідну групу кераміки післямонгольського часу // Маґістеріум.— Вип. 27. Археологічні студії / [упоряд. Залізняк Л. Л.].— 2007.— С. 70–74.
8. Пам'ятки [археогр. щорічник].— Том третій: Архів Української церкви.— Вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст. / упоряд. М. В. Довбищенко.— К., 2001.— 462 с.
9. Пероговский В. Бывшие православные монастыри в г. Дубне Волынской губернии, основанные князьями Острожскими // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная.— Почаев, 1880.— № 28, 29.— С. 1267–1390.

10. Пероговский В. И. Бывшие православные монастыри в г. Дубне (продолжение) // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная.— Почаев, 1880.— № 32.— С. 1438–1453.
11. Петров Н. И. Краткие сведения о православных монастырях Волынской епархии, в настоящее время не существующих // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная.— Почаев, 1867.— № 5.— С. 75–87.
12. Петров Н. И. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края.— СПб.: Типография Товарищества «Общественная польза», 1888.— 288 с.: прилож.
13. Прищепа Б. А., Чекурков В. С., Пшеничний Ю. Л. 2010. Звіт про археологічні розкопки у м. Дубно на вул. Замковій, № 10 у 2009 році.— Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-4859.
14. Пшеничний Ю. Забудова Дубенських Спасо-Преображенського і Хрестовоздвиженського монастирів за описом 1769 р.— Острог, 2016.— Вип. 25.— С. 161–166.
15. Сендульский А. Город Дубно // Волынские епархиальные ведомости.— Кременец, 1877.— № 14.— С. 585–606.
16. Телегін Д. Я., Винокур І. С., Титова О. М. та ін. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст.: навч. пос.— К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997.— 336 с.
17. Филарет Гумилевский. История Русской церкви.— Издание пятое.— М.: Издание книгопродавца М. А. Ферапонтова, 1888.— Период третий.— 256 с.
18. Фотинский О. А. Изследования и раскопки // Киевская старина.— К.: [б. и.], 1900.— № 12.— С. 196–206.
19. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 2092. Опис Дубенського монастиря із всіма будівлями і майном в час передачі його в управління і розпорядження ксьондзу Язону Овсюкевичу — Дубенському вікарію, 1769 р., оп. 1, спр. 12, 16 арк.

Пшеничний Ю. Л. Матеріальна культура Дубенського Спасо-Преображенського монастиря XV — початку XIX ст.

Стаття присвячена публікації та аналізу археологічної колекції Дубенського Спасо-Преображенського монастиря на острові Кемпа. У ній шляхом поділу на окремі категорії розглядаються предмети побуту, господарські знаряддя, деталі одягу, вироби сакрального призначення, нумізматична колекція. Значну увагу приділено розробці типології посуду. Комплекс публікується вперше і спрямований на поглиблене вивчення матеріальної культури волинських монастирів на прикладі Спасо-Преображенського монастиря у м. Дубно.

Ключові слова: Дубно, монастир, побут, матеріальна культура, стратиграфія шарів.

Pshenychnyi Yu. L. Material culture of the Spaso-Preobrazhensky monastery of Dubno in the XV — at the beginning of XIX century.

The article is dedicated to analysis of the archaeological collection from Spaso-Preobrazhensky monastery of Dubno, which was situated on small island known as Kempa. The things of everyday life, household tools, elements of clothes, wares for sacral purpose and numismatics collection are considered. A lot of attention pays to work out the typology of ceramic pottery. The finds, which represented in the article, are published at first time. It is directed to the better studies of the material culture of Volynian monasteries on the example of Spaso-Preobrazhensky monastery in Dubno.

Key words: Dubno, monastery, everyday life, material culture, stratigraphy

ЗМІСТ

Вступне слово **3**

Дослідження Пересопниці

Войтюк О. Попередні результати археологічних досліджень у с. Пересопниця в 2019 році 5

Жарська О. Поясні пряжки з фондів КЗ «Пересопниця» 21

Прищепа Б., Войтюк О. Нові дослідження жител X ст. в Пересопниці 29

Прищепа Б. Забудова та соціотопографія посаду княжої Пересопниці в урочищі Пастівник 61

Булига О. Пересопницький та Почаївський монастирі — визначні чернечі осередки Волині 91

Дослідження археологічних пам'яток Волині

Бардецький А. Бончковський О. Археологічні пам'ятки села Боремель та його околиць (Демидівський район) за результатами розвідкових досліджень 2018-2019 рр. 99

Пшеничний Ю. Матеріальна культура Дубенського Спасо-Преображенського монастиря XV – початку XIX ст. 129

Ткач В. Поселення доби бронзи Заруддя-1 на р. Стублі 166

Відомості про авторів **178**

Науково-краєзнавче видання

АРХЕОЛОГІЧНІ ЗОШИТИ З ПЕРЕСОПНИЦІ

Збірник наукових праць

Випуск 7

Матеріали науково-практичної конференції
«Нові дослідження
пам'яток археології на Волині»
(15-16 листопада 2019 р.)

Комп'ютерна верстка та дизайн
Віктор Луц, Ольга Морозова

Обробка ілюстрацій
Віктор Луц

Видруковано ПП "Формат-А"
35304 Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6834 від 08.07.2019 р.